

PAPER DETAILS

TITLE: HZ ALI`NIN OGLU MUHAMMED B. EL-HANEFIYYE`YE VASIYETI

AUTHORS: Siddik Korkmaz

PAGES: 101-146

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184323>

HZ. ALİ'NİN OĞLU MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE'YE VASİYETİ

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in akrabası, amcasının oğlu, damadı, İslâm'ın ilk yıllarındaki hizmetleri ve Hulefâ-i Râşidîn'den sayılması sebebiyle Hız. Ali, ismi etrafında yapılan dedikodularla, ana bünyeden ayrılan birçok dinî oluşuma malzeme edilmiş, tarihin akışı içinde özellikle Şîa tarafından kendisine farklı nitelikler yüklenerek efsanevî bir

kimliğe büründürölmüş olan sahabeden birisidir. Onun oğullarından olan Muhammed b. el-Hanefiyye ise, kardeşleri Hız. Hasan ve Hüseyin gibi Hız. Fâtıma neslinden olmadığı için muhtemelen pek dikkat çekmemiş, İmâmîyye'nin on iki imam zinciri içerisinde yer almamış, buna mukabil hicrî birinci asırda Hâşimî ailenin liderliğini ve koruyuculuğunu yapmış olan mümtaz bir şahsiyettir. Aşağıdaki satırlar içerdiği bazı sorunlardan dolayı, Hız. Ali'nin bu oğluna yazdığı iddia edilen risale ya da vasiyeti konu edinmektedir.¹

İncelediğimiz metin birtakım Şîi kaynaklarda bazı değişikliklerle bazen, "Hız. Ali'den oğlu Hız. Hasan'a", bazen de "Muhammed el-Hanefiyye'ye" şeklinde yer almaktadır. Her ne kadar risalenin kimi kısımları nakledilse de elimizdeki metnin tam bir benzerine şimdilik ulaşabilmiş değiliz. Öte yandan başlığındaki "Vasiyet" ifadesi ve devamını Hız. Ali'ye ait kabul edersek, bunun Hız. Hasan'a mı yoksa Muhammed b. el-Hanefiyye'ye mi yazıldığı meselesini de çözmemiz gerekmektedir.

Risalenin başlığında yer alan "vasiyet" ifadesi ve bununla ilişkili olması gereken "vasîlik" anlayışı, Şîa'nın temeli durumunda bulunan imamet fikri ile doğrudan ilişkilidir.² Şîa'ya göre Hız. Ali, on iki imamın ilkidir ve ilâhî yönü bulunan imamet makamı, nass, tayin ve vasiyetle belirlenir. Şîi kaynaklar bu anlayışın Hız. Peygam-

Sıddık KORKMAZ

Dr., S. Ü. İlahiyat Faköltesi

İslam Mezhepleri Tarihi Araştırma Görevlisi

¹ *Vasiyyetü Ali (a.s.) li Veleđihi Muhammed b. el-Hanefiyye*, Üçüncü Ahmed Kütüphanesi, No: 2375. Muhammed b. el-Hanefiyye için bkz., İbn Sa'd, İbn Münî' Ebü Abdullah el-Basrî ez-Zührî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., İhsân Abbâs, Beyrut 1388/1968, 5/68 vd.; el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk., Abdülemîr Ali Mehennâ, Beyrut 1991, 3/132-133.

² el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1409/1988, 19 vd.; Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîliği*, Ankara 1993, 15 vd.

ber döneminde yer aldığı ve bu çerçevede ileri sürülen iddialarla doludur. Mesele; Tathîr Ayeti,³ Kırtas Hâdisesi, Sakaleyn ve Mevlâ Hadisi ve Ğadîr-i Hum Olayı gibi değerlendirmeler bu anlayışın belli başlı örneklerindendir.⁴ Bu iddialara destek sayılabilecek Sünnî kaynaklarda da malzeme bulmak mümkündür. Seyf b. Ömer'in nakletmiş olduğu Abdullah b. Sebe rivayeti her ne kadar bu anlayışın bir antitezi görüntüsünde olsa da tahtında müstetir bir kabule sahiptir. Söz konusu rivayete göre vasîlik anlayışı Hz. Osman zamanında bilinmektedir ve İbn Sebe, Hz. Osman aleyhine propaganda yaparken, aslında Ali'nin Hz. Peygamber'in gerçek vasîsi olduğunu, Osman'ın ise bu hakkı gasp ettiğini iddia etmektedir.⁵ Rivayetin ele almış olduğu konuya fikir hadise irtibatı çerçevesinde bakıldığında ise, yukandaki iddiaların tarihî gerçeklerle örtüşmediği görülür.

İncelediğimiz metne Şîî'nin vasîlik iddiaları açısından bakıldığında bu anlayışın, Hz. Ali dönemi ile ilişkilendirilemeyeceğinin örnekleri ile dolu olduğu görülür. Mezhebin imamet teorisini destekleyecek ifadeleri içermesi gereken elimizdeki metin, bu türden cümlelere yer vermemekte, bunun aksine, ihtiyarlamış ve ölümün yakınlığını hissetmiş bir babanın, arkasında bıraktığı oğluna tavsiyeleri görüntüsündedir. Öte yandan bu risalenin imamlar arasında bulunmasından dolayı öncelikle Hz. Hasan'a yazılması gerekmektedir. Metin içerisinde bu türden cümleler bulunmadığı gibi, on iki imam veya onların imâmeti fikrine işaret eden hiç bir ifade de yer almamaktadır. Risalenin sadece dinî konuları ele aldığı ve siyasî konulara değinmediği gibi bir ihtimal düşünülebilir, ancak metin siyasî konulardan habersiz değildir. Bazı cümlelerde sultanlarla nasıl ilişki kurulacağı hakkında tavsiyelere yer verilmektedir. Bu tür ifadeler ise, imamet düşüncesi ile öyle ya da böyle ilişkilendirilmesi gereken ifadelerdir.

Bu risalenin muhatabı sorunu açısından, elimizdeki yazma nüshanın *Vasiyyetü Ali li Veleđihi Muhammed el-Hanefiyye* şeklinde isimlendirilirken, *Nehcü'l-Belâğ'a*'da ise *Vasiyyetü Ali li Veleđihi Hasan* adıyla yer alması dikkat çekmektedir.⁶ Bize göre, üzerinde çalıştığımız eserin, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye⁷ izafe edilmesinin sebebi, Şîa açısından, Hz. Hasan'la ilişkilendirilmesi zor görülen, siyasî konuların işlendiği bazı sözlerdir. İmâmiyye Şîa'sına göre, İbnü'l-Hanefiyye hem siyasî hem de dinî anlamda bir "imam" değildir ve babası ona karşı her türlü tavsiyede bulunabilir. Oysa Hasan bir "imam"dır ve bu türden sözlerin ona karşı söylenmesi doğru olmaz. Öte yandan İmâmiyye Şîası tarafından "imam" olarak

³ el-Ahzâb, 33/33.

⁴ el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *el-Usûl mine'l-Kâfî*, Tahran 1365/1945, 1/287, vd.; Varol, M. Bahaüddin, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, Konya 2004, 137 vd.

⁵ Bkz., et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî*, thk., Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, Kahire trz., 4/340-341. Rivayetlerin değerlendirilmesi ve geniş bilgi için bkz., Korkmaz, Sıddık, *Tarihî Tahrîfî İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, 23 vd.

⁶ Mesela bkz., *Nehcü'l-Belâğ'a*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967, 391 vd.

⁷ İbnü'l-Hanefiyye'nin isminin bazı oluşumlar tarafından nasıl istismar edildiği ile ilgili bir çalışma için bkz., Dalkıran, Sayın, "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar", *Dinî Araştırmalar*, Ankara 2004, 19/139 vd.

kabul edilen Hz. Hasan'a yazıldığı iddiaları ise metinde bulunan bazı güzel cümleler ve bu ifadelerin Hz. Ali'ye izafesi olmalıdır. Bu türden güzel cümleler, Hz. Ali gibi bir "imam" tarafından Hz. Hasan gibi başka bir "imam"a karşı rahatlıkla söylenebilir. Bu sebepten dolayı söz konusu metin ve benzerleri Hz. Hasan'a yönelik yazılmış bir vasiyet olarak gösterilmektedir.

1. RİSALENİN İNCELEME METODU

İncelemiş olduğumuz vasiyet risalesi, yirmi dokuz varak ve her sayfasında sekiz satır bulunan, nesih hat ile yazılmış mahtûr bir eserdir.⁸ Nesh ediliş tarihi metinde belirtildiği gibi hicrî sekizinci, miladî on dördüncü asra tekabül etmektedir. Bundan dolayı günümüz Arapça yazım kurallarıyla uyuşmayan bazı ifade ve kelimeler içermektedir. Biz bu türden olan sorunlu yerleri, Şîf kaynaklardan istifade ederek, tahkik kuralları çerçevesinde aşmaya çalıştık.⁹ Risaleyi en yaygın Şîf metni olması ve çoğunluğunu ihtiva etmesinden dolayı Subhî Sâlih'in tahkik ettiği *Nehcü'l-Belâğâ* nüshası ile karşılaştırdık. İkisi arasında gördüğümüz farklılıkları dipnotta belirttik.¹⁰

Risalenin sayfa numaraları ile birlikte yapraklarının sıralanışı birtakım problemler içermekte bu da metnin rahat okunması ve doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Elimizdeki eserin orijinalinde 23. varaktan itibaren 25. yaprağa geçilmekte ve arada bir varak atlanmakta, böylece risale 29 varak olarak gösterilmektedir. Biz cümlelerin bütünlüğü, siyâkı ve sibâkı ile ilişkisini göz önünde bulundurarak risaleyi yeniden tasnif ettik. Risalenin ilk sayfalarında üzerindeki sıralamaya bağlı kalırken 24. sayfadan sonrasını ise yeniden numaralandırdık. Böylece eserin 28 varaktan müteşekkil olduğu ortaya çıkmış oldu. Araştırmacılara kolaylık sağlaması bakımından yapmış olduğumuz yeni düzeltmeleri de ekte vermiş olduğumuz metin ve tercüme de yansıttık.

Risaleyi anlamamıza yardımcı olacağı ihtimali üzerine, eserin müstensihisi olan Mübârekşâh b. Kutub hakkında bazı incelemelerde bulunduk, ancak geniş

⁸ Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılanından dolayı birçok meslektaş ve hocalarımla birlikte özellikle Dr. Ramazan Yıldırım, Dr. Muhammet Tasa ile Gülhan Türk'e teşekkür ederim.

⁹ Bkz., Selâhaddin el-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri", trc., Hatiboğlu, Mehmet, A.Ü.İ.F.D., Ankara 1966, 14/245 vd.

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı hazırlamış olduğu *Nehcü'l-Belâğâ* tercümesine yazmış olduğu takdim yazısında, Hz. Ali'nin, İmam Hasan'a yazdığı vasiyetin birkaç defa basıldığından söz etmektedir. Ona göre bu eserler, Hz. Ali'nin vasiyeti, aslı ve diğer iki vasiyetle birlikte İstanbul'da 1329 yılında, *Hediyetü'l-Ümem* adıyla Farsça olarak 1381'de Necef'te ve *Menşûru'l-Ebedi İldâhî, Düstûru'l-Ameli Kârgâhî, Kitâbü Ahlâkı'n-Nefîse fî Şerhi Hutbeti'l-Vasiyye* ve *Nazmu'l-Vasiyye* adları ile 1961'de İran'da yayınlanmıştır. Bu eserleri çalıştığımız vasiyete benzediğinden dolayı görmek istedik ancak ulaşamadık. Kanaatimizce bu kadar farklı isimlerle zikredilen eserlerin, içeriğinin aynı olması mümkün değildir. Bkz., İstanbul, Der Yayınları, trz., 12. Aynı şekilde benzer bir metin Ahmed Molla Muhammed'in hazırlamış olduğu *Vasiyyetü'n-Nebî li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib ve li Ehl-i Beytihi Ve Vasîyâ el-İmâm Ali ild Veleddihi el-Hasan ve'l-Hüseyn* adlı çalışmada yer almakta, *Muhammed b. el-Hanefiyye'ye...* değil, *el-Hasan'a...* olarak kaydedilmekte ve bizim üzerinde durduğumuz rivayet silsilesini vermemektedir. Bkz., Dimeşk 1426/2005, 99 vd.

bilgi elde edemedik.¹¹ Hattâtların hâl tercümelerini kaleme alan Süleyman Efendi onun: "Bağdatlı olduğu ve iyi bir hattât olarak kabul edildiği" şeklinde kısa bir not düşmektedir. Maalesef bu ifade onu detaylı olarak tanımamıza yetmemektedir.¹²

2. RİSALENİN HZ. ALİ'YE AİDİYETİ SORUNU

Bilimsel kurallar çerçevesinde, tarihî verileri esas alarak düşündüğümüzde, bir metnin kendisine izafe edilen şahsa ait olup olmadığını, eserin içeriği ile o kimsenin genel düşünce yapısı ile uyumlu olup olmadığı açısından anlayabiliriz. Başka bir ifade ile müellif olarak takdim edilen şahsın, yaşadığı zaman dilimi, içinde bulunduğu mekân ve hayatı boyunca iştirak ettiği olaylar, bunların bir biri ile uyumu ve tutarlılığı önemlidir. İslâm Mezhepleri Tarihi metodolojisi içerisinde "fikir hadise irtibatı" olarak isimlendirilen bu yöntem, birçok problemin çözümüne katkı sağlamıştır. Bizim bu yönetime başvurmamız, üzerinde çalıştığımız eser ve onun yazarı arasındaki ilişkiyi ortaya koyması için gerekmektedir.

İncelemeye çalıştığımız risalenin Hz. Ali'ye aidiyeti sorununu, senet zinciri açısından çözmeye çalışırken, müracaat ettiğimiz öncelikli ve başka bir yöntem ise, İslâm Mezhepleri Tarihi'nin "şahıslar üzerinde derinleşme" metodudur. Bu çerçevede düşündüğümüzde, şayet herhangi bir isme izafe edilen metin ile o şahıs arasında başka birileri zikrediliyorsa, en azından bu isimlerin birbirleri ile bağlantılarının olması, söz konusu şahısların tarihteki yerleri, ricâl ve tabakât türü eserlerde onları tanıtıcı bilgilerin bulunması ve hayat hikâyelerinin bilinmesi gerekmektedir. Bundan dolayı metnin başlangıcında zikredilen isimlerin kimliklerini tespit etmeye gayret ettik. Elde ettiğimiz veriler, söz konusu şahısların gerçekliği ya da uydurma olup olmadıklarını ve buna bağlı olarak da risalenin sıhhatinin bir yönü aydınlatacaktır.

2. 1. RÂVİLER AÇISINDAN

Ele aldığımız risalenin benzeri olan bazı metinler için Meclisî değişik senet zincirleri nakletmektedir.¹³ Biz bu çalışmamızda, benzer listelerdeki diğer isimleri

¹¹ Bkz., Habîb, *Hatt u Hattâtân*, Kostantiniyye 1305, 275.

¹² Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928, 370, 371; Derman, M. Uğur, "Hattat", *DİA*, İstanbul 1997, 16/498.

¹³ Meclisî bu risale ile ilgili olarak iki farklı metin ve değişik rivayet zincirleri verir. "Hz. Ali'nin oğluna vasiyeti" başlığı ve "Eğer altınla yazılması gereken bir hikmetli söz varsa o da bu metin olmalıdır." sözünü nakille şöyle bir liste vermektedir:

"Bize bir cemaat aktardı. Onlar da Ali b. Hüseyin b. İsmail, o el-Hasan b. Ebî Osman el-Edemî'den, o Ebû Hâtim veya Yahyâ b. Hâtim b. İkrime'den, o Antakyalı Yûsuf b. Ya'kûb'dan, o da birtakım ilim ehlinde. Rivayet edildiğine göre Ali, Siffin'den Kinnesrîn'e döndüğünde..." Bkz., el-Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâr el-Câmiatü li Düreî Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athâr*, Beyrut 1403/1983, 74/196.

İkinci liste: "Ahmed b. Abdilazîz, Süleyman b. er-Rebî en-Nehdî'den, o Kâdih b. Rahmetü'z-Zâhid'den, o Subhân b. Yahyâ el-Müzenî'den, o Ali b. Abdülazîz el-Kûffî'den, o Ca'fer b. Hârûn b. Ziyâd'dan, o Muhammed b. Ali b. Mûsâ er-Rızâ'dan, o babasından ve dedesi Ca'fer es-Sâdık'tan, o babasından, o dedesinden nakille..." Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

göz ardı ederek, incelemekte olduğumuz risalenin râvileri üzerinde derinleştik. Araştırmamız boyunca Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan bilgilere müracaat ederek söz konusu şahısların kimliğini tespit etmeye çalışacağız.

2. 1. 1. Ömer b. el-Fazl

Risâlenin rivayet zinciri içerisinde birinci râvi olarak Ebû Hafs Ömer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrâk yer almaktadır. Bu isim hakkında senette zikredildiği şekli ile kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kummî'nin (400/1009) *Kifâyetü'l-Eser* adlı eserinde, Ebû Hafs Ömer b. Fazl et-Taberî adıyla bir kayıt yer almakta,¹⁴ ancak ismin devamındaki "İbn Ahmed el-Verrâk" kısmı zikredilmemektedir. Dolayısıyla bu iki ismi aynı şahıs olarak kabul etmek mümkün değildir. Öte yandan Zürârî (368/978), Ömer b. Fazl et-Taberî hakkında, onun kendine has ricâlî vasıtasıyla nakilde bulunduğunu, Vâkıdî kanalıyla gelen, içinde Hz. Ali'nin hutbelerinin bulunduğu "Kur'ân okumanın fazileti" hakkındaki bir risaleyi naklettiğini bildirmektedir.¹⁵ Fakat bizim üzerinde durduğumuz metne benzeyen ve senedinde benzeri bir ismin geçtiği vasiyetten söz etmemektedir.

İbn Fazl'ın zikredildiği benzer bir silsileyi nakleden Meclisî bütün haliyle bu şahıstan hiç bahsetmemektedir.¹⁶ Şayet bu isim ve aşağıdaki risaleyi kendisinden öncekilerle ilişkilendirecek bir kayıt arıyorsak, Zürârî'nin yukarıda bahsettiği liste zayıf bir ihtimal olabilir. Bunun dışında bu metni önceki nesillerle ilişkilendirmek, senette zikredilen ilk râvi bakımından oldukça zordur.

→

Üçüncü liste: "Ali b. Muhammed b. İbrahim et-Tüsterî, Ca'fer b. Ğanbese'den, o Abbâd b. Ziyâd'dan, o Amr b. Ebi'l-Mikdâm'dan, o Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'den ve o dedi ki..." Bkz., *Bihâr*, 74/197.
Dördüncü liste: "Muhammed b. Ali b. Zâhir er-Râzî'den, o Muhammed b. Abbâs'tan, o Abdullah b. Dâhîr'den, o babasından, o Ca'fer b. Muhammed'den, o dedelerinden, o da Ali'den nakille dedi ki..." Meclisî'ye göre yukarıdaki listeler bu risalenin Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a yazıldığı iddia edilen listelerdir. Bkz., *Bihâr*, 74/197.

Muhammed el-Hanefiyye'ye yazıldığını belirttiği beşinci rivayet zinciri ise şu şekildedir: "Ahmed b. Abdîrahman b. Faddâl el-Kâdî'nin bana haber verdiğine göre bize Hasan b. Muhammed b. Ahmed'den, o Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'den..." Bkz., *Bihâr*, 74/197.

Altıncı liste: "Ca'fer b. Muhammed el-Hasenî, el-Hasan b. Abdel'den, o el-Hasan b. Zarîf b. Nâsîh'dan, o el-Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'den..." Aslında bu altıncı silsile bizim de üzerinde çalıştığımız metnin rivayet zincirine benzemektedir. Ancak zikredilen isimler arasında eksiklikler vardır. Krş. *Bihâr*, 74/197.

¹⁴ Söz konusu hadis; "Her kim Allah'tan bir nimet görürse, ona hamd etsin, her kimin nızkı daralırsa, Allah'a istiğfar etsin ve herhangi bir iş her kimi hüznlendirecek olursa "Lâhavlâ velâ kuvvete illâ billâh" desin!" mealindedir. Bkz., el-Hazzâz el-Kummî er-Râzî (400/1009), *Kifâyetü'l-Eser fi'n-Nassi ale'l-Eimmeti'l-İsnâaşer*, thk., Seyyid Abdüllatîf el-Hüseyinî, Kum 1401/1980, 298-299.

¹⁵ Bkz., Ebû Gâlib ez-Zürârî (368/978), *Ricâl*, 1411/1990, 181-182. Vâkıdî'nin rivayetleri için bkz., İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/88,99, 343, 2/319, 320, 325, 3/392, 469, 591, 603, 5/422, 425, 431, 473, 6/343, 7/364, 521, 8/200, 336, 407, 498.

¹⁶ Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

2. 1. 2. Muhammed b. Ahmed

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc rivayet zinciri içerisinde yer alan ikinci isimdir. Necâşî (450/1058) ve Tûsî (460/1067) gibi Şîî müellifler, bu şahsın elimizdeki risale ile ilişkisi hakkında bazı nakillere yer verirler.¹⁷ Ancak bu ifadeler isim hakkındaki şüphelerimizin ortadan kalkmasına yetmemektedir. Öte yandan listede yer alan ve İbn Ebi's-Selc'den önce zikredilen, Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Hasenî'nin başındaki "Ebû Abdullah" künyesini, Ca'fer es-Sâdık'ın lâkabı olarak kabul edersek, en azından bu şahsın, onun öğrencileri arasında bulunması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak onun talebelerinden meşhur olanlar arasında böyle bir isimle karşılaşmamaktayız. Buna ilaveten, Şîî hadis geleneğinde, özellikle uydurma hadislerin bir çoğunun Ca'fer es-Sâdık'a izafe edildiği bilinmektedir. Bu durumda ona sadece hadislerin değil, isimlerin de izafe edildiği sonucu çıkmaktadır. Öte yandan benzer bir silsileyi nakletmiş olan Meclisî, kullandığı listede bu isme de yer vermemektedir.¹⁸ Meclisî'ye bu ismin tanınmış gelmemesi, onun üzerindeki şüphelerimizi daha da artırmaktadır. Şîî kaynakların dışında, bazı Sünnî kaynaklardaki rivayet zincirlerinde bu şahsın adına rastlasak da onu teferuatı ile tanıma imkânına sahip değiliz.¹⁹ Bu durumda söz konusu şahsın gerçek bir isim olabileceği ihtimaline şüphe ile yaklaşmak daha doğru görünmektedir.

2. 1. 3. Ca'fer b. Muhammed

Rivayet zinciri içerisindeki üçüncü isim Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Hasenî'dir.²⁰ Özellikle neseb ve tabakât türü eserlerde bu şahs hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ismi, başındaki Ebû Abdullah künyesi ve Muhammed'in (Bâkır) oğlu gösterilmesinden dolayı Ca'fer es-Sâdık²¹

¹⁷ en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed (450/1058), *Ricdülü'n-Necâşî*, thk., es-Seyyid Mûsâ eş-Şebîrî, Kum 1418/1997, 8; et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1067), *Ricdülü's-Şeyh et-Tûsî*, Necef 1381/1961, 448.

¹⁸ Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

¹⁹ Mesela bkz., Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (463/1070), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trz., 7/161; el-Mizzî, Yûsuf b. Zekî (742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk., Beşşâr Awwâd Marûf, Beyrut 1400/1980, 34/342; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, 4/256.

²⁰ Ca'fer el-Hasenî'nin adı bazı rivayet zincirlerinde geçmekte, fakat müstakil bir isim olarak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bkz., en-Necâşî, *er-Ricdî*, 103; el-Meclisî, *Bihâr*, 104/214; Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt*, İstanbul 2004, 562-563.

²¹ Ebû Abdullah künyesiyle meşhur olan Ca'fer es-Sâdık (148/765) Muhammed el-Bâkır'ın en büyük oğlu olup, doğru sözlü olduğundan dolayı kendisine Sâdık denilmiştir. Babası Muhammed el-Bâkır'dan ilim öğrenmiş, kendi dönemindeki gâî Şîîler tarafından imam ittihaz edilmiştir. Her ne kadar kendisi fikirlerini benimsemese de Muhammed Ali b. Nu'mân el-Ahvel, Ali b. İsmail b. Misem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, Zürâre b. A'yen ve Hişâm b. Hakem gibi şahıslar onun zamanında ve çevresinde Şîî düşüncenin oluşumuna önemli katkıda bulunmuşlardır. Rivayetlere göre babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Zeyne'l-Âbidîn'den hadis nakillerinde bulunmuştur. Muhtemelen onun bu tavn kendisine birçok uydurma hadisin izafe edilmesine, böylece kendisinin de gâî oluşumların cazibe merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Ancak kendisi bu türden tavr ve oluşumlarla sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır. Medine ekolünden olan Mâlik b. Enes'in hocası olmuş, Ebû

olarak düşünmek de mümkündür ama elimizdeki metin buna imkân vermemekte ve tek başına müstakil bir şahıs olarak göstermektedir. Bununla birlikte her ne kadar biyografi eserlerinde onun hakkında bilgi bulunmasa da senette yer alan bazı öteki isimler gibi, birtakım rivayetlerin senedinde görülebilmektedir.²²

Künyenin devamında bulunan "Ca'fer el-Hasenî" bazı erken dönem Şîî yazarlar için de aşılması oldukça güç bir problem olarak görülmüş olmalıdır. Mesela Necâşî ve Meclisî eserlerindeki "Esbağ b. Nübâte el-Mücâşîden nakille..." diye verdikleri benzer bir senedin zincirinde aynı isimi "Ca'fer b. Muhammed el-Hasenî" olarak göstermekte ve farklı şekilde takdim etmektedir.²³ Her ne kadar bunun örnekleri başka müelliflerde görülse de²⁴ bu ismin yer aldığı nakiller sadece isim tekrarıdan ibaret olduğu için, şahıs hakkındaki belirsizliğin ortadan kalktığını söylemek oldukça zordur.²⁵

2. 1. 4. Ali b. Abdel

Ali b. Abdel es-Sûfî senet zinciri içinde yer alan dördüncü şahıstır. Bu ismin yazılışı ve okunuşu hakkında bazı problemler bulunmaktadır. Söz konusu risalenin senedinde "Ali b. Abdel es-Sûfî" şeklinde yer alırken, Şîî kaynakların bazısında "Ali b. Abdek es-Sûfî" şeklinde zikredilmektedir. Şîî müelliflerden Hilâlî (664/1265), bizim üzerinde durduğumuz risalenin senedine benzer bir senet

→

Hanîfe ile görüş alış verişinde bulunmuştur. Ramazan'ın ne zaman başladığı ya da bittiği gibi konulara cevap vermek için uğraştığı astronomi ilminden dolayı zaman zaman cıfr ilmi ile ilişkilendirildiği olmuştur. Daha çok çevresinde oluşan gâîf kesimleri itidale çağırması ve ilimle meşgul olması ile dikkat çekmektedir. Geniş bilgi için bkz., el-Küleynî, *el-Kâfî* 1/161 vd.; el-Erbilî, Ali b. İsâ, *Keşfu'l-Gumme*, Tebriz 1381/1961, 2/154; İbnü'l-İmâd, Abdülhayy Ebu'l-Felâh (1089/1678) *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb*, Beyrut 1988, 1/220; Zirkî, Hayreddin (1396/1976), *el-A'lâm, Kâmusu Terâcim li Eşheri'l-Ricâl ve'n-Nisâ, Dârü'l-İlm li'l-Melayîn*, Beyrut 1990, 5/257; Atalan, Mehmet, *Şîîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, 85 vd.

²² Mesela Şeyh Müfîd'in (413/1022) naklettiği ve içinde söz konusu ismin de geçtiği bir rivayete göre Hz. Peygamber bir gün Ensar ve Muhâcirîne seslenmiş, bunun üzerine onlar silahlarıyla birlikte toplanmış, Hz. Peygamber minbere çıkmış ve onlara, Allah'ın birliğine şahadet etse, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kabul etse bile, Ehl-i Beyt'e buğz edenleri Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde Yahudi olarak dirilteceğini söylemiştir. Bkz., *el-Emdîlî*, Kum 1413/1992, 126. Aynı şekilde Müfîd'in naklettiği ve rivayet zincirinde aynı ismin geçtiği bir habere göre; Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Fâtîma'ya Fedek arazisinin verilmemesi kararlaştırıldığında, o çok üzülmüş, babasının kabrine gitmiş, kendisini mezarın üzerine atmış, kendisine yapılanları babasına şikayet etmiş, gözyaşlarıyla toprak ıslanincaya kadar ağlamış ve şiirler söylemiştir. Bkz., *el-Emdîlî*, 40-41. Yine Müfîd'in naklettiği ve rivayet zincirinde el-Hasenî'nin geçtiği başka bir habere göre Hz. Peygamber bir gün: "Keşke kardeşlerime kavuşsaydım" demiş, Ebû Bekir ve Ömer ise: "Biz kardeşlerin değil miyiz?, sana iman ettik ve seninle birlikte hicret ettik" demişler, Hz. Peygamber de: "Sizler ashabımsınız, lâkin kardeşlerim sizden sonra gelenlerdir. Beni görmedikleri halde bana inanırlar, beni severler, bana yardım ederler ve beni tasdik ederler, keşke o kardeşlerime kavuşsaydım" demiştir. Bkz., *el-Emdîlî*, 63.

²³ Bkz., en-Necâşî, *Ricâl*, 8; el-Meclisî, *Bihâr*, 74/196-197.

²⁴ Mesela bkz., el-Küleynî, *el-Kâfî*, 5/510; İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Mesgarî Hür el-Âmilî, (1104/1693), *Vesâilü's-Şîa*, Kum 1409/1988, 20/65, 169; el-Meclisî, *Bihâr*, 74/198, 235.

²⁵ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk., Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Ömerî, Beyrut 1415/1995, 19/451; krş., 36/310.

vermekte ve bu ismi "Abdel" şeklinde nakletmektedir.²⁶ Hıllî'nin kullanımına benzeyen başka bir ifade, Meclisî'nin, Necâşî'den, "Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî" hakkında verdiği bilgiyi aktarırken, naklettiği metinde geçen listede mevcuttur.²⁷ Böyle olmasına rağmen, Meclisî'nin "Abdel" diye naklettiği isim, Necâşî'nin eserinde "Abdek" şeklinde yer almaktadır.²⁸ Bütün bunların ötesinde Meclisî, ele almış olduğumuz risalenin senedine oldukça benzeyen başka bir liste zikrederken, üzerinde durduğumuz ismi, "Ali b. Abdel es-Sûff" olarak değil, sadece "el-Hasan b. Abdel" olarak kaydetmekte ve künyesine değinmemektedir.²⁹ İsim üzerinde var olan bütün bu karmaşa böyle bir şahsın varlığından da şüphelenmemize yol açmaktadır.

Ali b. Abdek ile Ali b. Abdel arasındaki ilişki, mahtûr eserlerin yazılış ve okunuşundan kaynaklanıyor olabilir. Yani her iki ismi aynı şahıs olarak algılamak da mümkündür. Mesela Küleynî (329/940) onu "Abdek" olarak kabul edip ondan bazı nakillerde bulunmaktadır.³⁰ Buradan yola çıkarak söz konusu ismin Abdek, şeklini esas alırsak, Necâşî'nin *Ricâl*'inde bazı bilgilerin yer aldığını görürüz. Mesela, onun fakih ve kelâmcı olduğunu, bazı kitaplarının bulunduğunu ve *Kitâbü't-Tefsîr* adlı eserinin bunlardan birisi olduğunu belirtir.³¹ Esbağ b. Nübâte hakkında bilgi verirken, burada incelemekte olduğumuz risalenin bir benzerinin Muhammed b. el-Hanefiyye için yazıldığını, senedinin içinde Abdek'in de bulunduğunu söyler.³² Muhtemelen Küleynî ile başlayan bu türden aktarımlar daha sonraki Şîî yazarlar tarafından devam ettirilmiştir.³³ Bütün bunların ötesinde elimizdeki senet zincirindeki yazılış "Abdel" şeklinde okumaya müsaittir ve bu ismi "Abdek" şeklinde kabul etmemizi zorlaştırmaktadır. Listede yer alan öteki isimlerle arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak detaylı bilgiye ulaşmak da mümkün değildir.

²⁶ Mekke'nin fethi sırasında, Hz. Peygamber'in davetini içeren bir mektubu Cebrail'in işareti ile Hz. Ali'nin götürdüğünü anlatan rivayetin zinciri şöyledir: "Hasan b. Eşnâs'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ebi's-Selc bize bir kitabı nakletti. O Ca'fer b. Muhammed el-Alevî'den, o Ali b. Abdel es-Sûffî'den, o Muhammed b. İsmail b. Mûsâ ve Ubeydullah b. Yesâr'ın mevlâsı Tarîf'den, o Amr b. el-Mikdâm'dan, o Ebû İshâk es-Sebîî'den, o Hâris el-Hemedânî ve Câbir'den, o Ebû Ca'fer'den, o Muhammed el-Hanefiyye'den, o da Ali'den nakletti..." Bkz., el-Hıllî, Ali b. Tâvûs (664/1265), *İkbâlul-A'mâl*, Dârul-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1367/1947, 6.

²⁷ Bkz., *Bihâr*, 74/235.

²⁸ *Ricâl*, 382.

²⁹ Bkz., *Bihâr*, 74/196-197.

³⁰ Küleynî bizim üzerinde durduğumuz risalenin "kadınlar hakkındaki" bölümünün bir kısmını Hz. Hasan'a yazılmış bir mektup olarak nakleder ve aynı risalenin Muhammed b. el-Hanefiyye'ye de yazıldığı şeklinde bir not düşer. Bu ilavesine Ali b. Abdek'in de bulunduğu şöyle bir rivayet zinciri ekler: "Ahmed b. Muhammed b. Saîd, Ca'fer b. Muhammed el-Hüseynî'den, o Ali b. Abdek'den, o el-Hasan b. Zarîf b. Nâsîh'dan, o el-Hüseyn b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'den, o da Emîru'l-Müminîn Ali'den..." Bkz., *el-Kâfî*, 5/538. Aynı şekilde, Ali b. Abdek'in bulunduğu, ama bu defa Hasan b. Zarîf'in, Hasan b. Tarîf olarak zikredildiği liste için bkz., *el-Kâfî*, 5/510.

³¹ Bkz., *Ricâl*, 382.

³² *Ricâl*, 8.

³³ Bkz., et-Tûsî, *el-Fihrist*, 37-38, I 11; Allâme Hıllî, *Ricâl*, 162; el-Meclisî, *Bihâr*, 74/235.

2. 1. 5. Hasan b. Tarîf

el-Hasan b. Tarîf b. Nâsîh b. el-Hüseyin b. Ulvân senette yer alan isimlerin beşincisidir. Berkî, Tûsî, ve İbn Dâvûd'un *Ricâl*'lerinde adından söz ettikleri Hasan b. Tarîf'in hayat hikâyesi hakkında fazla bilgi yoktur.³⁴ Sadece bazı rivayet zincirlerinde adına rastlanabilmektedir. Mesela Şeyh Sadûk'un (381/991) naklettiği bir hadisin rivayetinde zikri geçmektedir.³⁵ Bu durum İbn Tarîf'in en azından hicrî üçüncü asırda bilinen bir isim olması gerektiği kanaatini uyandırmaktadır. Aynı şekilde Hasan b. Tarîf'in adının geçtiği ve Ca'fer es-Sâdık kanalıyla nakledilen bir hadisin zincirinde de rastlanabilmektedir.³⁶ Öte yandan Meclisî, benzer bir senedi zikrederken bu ismi "el-Hasan b. Tarîf" olarak değil de "İbn Zarîf" olarak nakletmektedir.³⁷ Bu durumda kaynaklarda verilen bilgiler, bu ismi de detaylı olarak tanımaya imkân vermemekte ve liste içinde yer alan öteki şahıslarla ilişkisini kurmaya yetmemektedir. Yukarıda zikredilen Şîî müelliflerin bu risalenin senedindeki isimlerle ilgili aktardığı rivayetler, geniş bir biyografi tasviri olmaktan ziyade sadece isim tekrarıdır.

2. 1. 6. Sa'd b. Tarîf

Sa'd b. Tarîf zincirinin halkasında yer alan altıncı isimdir. Kaynaklarda İbn Tarîf'in, et-Temîmî, ed-Düelî ya da el-Hanzalî olduğu, Kûfeli ve mevlâ olduğu şeklinde bilgiler vardır.³⁸ Hillî bu ismin Sa'd el-Hifâf olarak tanındığını aktarır.³⁹ Keşşî ise, Sa'd el-İşkâf ile Sa'd b. Tarîf'in aynı kişiler olduğunu, Nâvusiyye'ye mensup olduğunu, Ca'fer es-Sâdık hakkında vakfettiğini belirtir. Necâşî bu şahsın bilinen

³⁴ Bkz., el-Berkî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *Ricâl*, Tahran 1383/1963, 26; İbn Davud, Ebû Muhammed Takıyyüddin Hasan b. Ali el-Hillî, (707/1307) *Kitâbü'r-Ricâl*, Tahran 1383/1963, 445; el-Muhaddis en-Nûrî (1320/1902), *Müstedrekü'l-Vesâil*, Kum 1408/1987, 16/286.

³⁵ Söz konusu hadislerden bazıları şunlardır: "Kim Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, bir yıl boyunca oruç tutmuş gibi olur." "Hz. Peygamber'e namazdan soruldu, O da: "Namaz dinin şeraitindendir, onda Allah'ın nızası vardır" diye buyurdu." Bkz., Ebû Cafer Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh (381/991), *Kitâbü'l-Hisâl*, Kum 1403/1982, 2/522.

³⁶ Söz konusu rivayete göre Abdülkays kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'in yanına varır ve ona bir miktar hurma götürürler. Hz. Peygamber: "Bu sadaka mı yoksa hediye mi?" diye sorar. Hediye olduğunu söylerler. O zaman Hz. Peygamber hurmanın cinsini sorar. Onlar da "el-Berenî/el-Bemî" olduğunu söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şöyle der: "Bana Cibril'in haber verdiğine göre bu hurmanın dokuz özelliği vardır. Şeytanı bağlar, sırtı kuvvetlendirir, cinselliği artırır, görmeyi ve işitmeyi kuvvetlendirir, hazmı kolaylaştırır ve ağız kokusunu güzelleştirir." Bkz., el-Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *el-Mehâsin*, Dâru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Kum 1371/1951, 1/13; el-Hürri el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 25/138. Aynı şekilde el-Berkî'nin naklettiği ve Hasan b. Tarîf'in adının geçtiği bir hadis rivayetinde; Hüseyin b. Ali öldüğünde, Benî Hâşim'in kadınlarının sıcak soğuk demeden artık siyah giymeye başladıkları ve Ali b. Hüseyin'in onlara hizmet ettiği anlatılır. Bkz., *el-Mehâsin*, 2/460.

³⁷ Bkz., el-Meclisî, *Bihâr*, 74/196-197.

³⁸ Mesela bkz., el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/271. Aynı kaynakta söz konusu ismin geçtiği rivayet zincirleri için bkz., 10/274, 11/279, 12/324, 20/367, 21/91 vd.

³⁹ el-Hillî, İbn Mutahhar, Allâme Cemâluddin Hasan b. Yusuf (726/1325), *Ricâl*, Kum 1411/1990, 226.

ancak metruk bir isim olduğuna, Esbağ b. Nübâte ve Muhammed Bâkır'dan nakillerde bulunduğuna işaret eder.⁴⁰

Sa'd b. Tarîf gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklardaki rivayet zincirlerinde adına sıkça rastlanan bir isimdir. Senedindeki isimler arasında Sa'd b. Tarîf ve Esbağ b. Nübâte'nin bulunduğu bir hadise göre Cebrâil ile Hz. Âdem arasında ilginç bir diyalog geçmektedir.⁴¹ Söz konusu rivayetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre, şayet böyle bir isim gerçekten var ve yaşamış ise onu usûlîlerden kabul etmek gerekmektedir. Risalenin senedinde yer alan diğer isimlere göre kısmen tanınabilecek birisi olarak görünmektedir.

2. 1. 7. Esbağ b. Nübâte

Senette yer alan yedinci ve son isim el-Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'dir. Risalenin öteki râvîlerine kıyasla Sünnî kaynakların pek bahsetmediği ama Şîa nezdinde meşhur olan birisidir. Necâşî, onun el-Mücâşî ya da el-Hanzalî olarak bildiğini, Ali taraftarları arasında yer aldığını, ondan sonra da yaşadığını, Eşter'in ahdini ve bizim burada incelediğimiz, Muhammed'e yazdığı iddia edilen vasiyeti naklettiğini belirtir.⁴² Ukaylî, onun, Şa'bî (105/723) ile görüştüğünü, rec'ata inandığını ve rivayetlerinin bir değerinin olmadığını söyler.⁴³ Ukaylî'nin bahsettiği Şa'bî, hicrî birinci asırda yaşayan ve meşhur olan bir isimdir.⁴⁴ Rivayet zinciri içinde yer alan şahıslardan birisinin meşhur olan diğer ile görüştüğüne dair kayıt bulmak sevindirici olsa da senetteki diğer isimlerle bağlantısını kurmak hâlâ zordur.

Sonuç olarak rivayet zincirinde yer alan şahısların birçoğunun özellikle Şîî kaynaklarda sadece isim olarak zikredildiğini, buna mukabil hayat hikâyeleri hakkında aydınlatıcı bilginin bulunmadığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı risalede yer alan isimlerden yola çıkarak bu metni Hz. Ali'ye izafe etmenin oldukça zor olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle senet içinde yer alan Esbağ b. Nübâte'nin hicrî birinci

⁴⁰ el-Berkî, *Ricdî*, 10; el-Keşşî, Muhammed b. Amr (350/961 civarı), *er-Ricdî*, Meşhed 1348/1929, 215.; et-Tûsî, *Ricdî*, 115; İbn Dâvûd, *Ricdî*, 1/445, 457, 538.

⁴¹ Hz. Ali'nin naklettiği iddia edilen rivayete göre Cebrail (a.s.) Hz. Âdem'in yanına gelmiş: "Ey Âdem, sana üç şeyden birisini seçtirmekle emrolundum. Bunlardan birisini seç ve yanında bırak! Diğerlerini ise salver!" demiştir. Bunun üzerine Hz. Âdem: "O üç şey nedir?" diye sormuş, o da: "Akıl, hayâ ve din" demiştir. Daha sonra Âdem: "Akı seçtim." demiş, Cibril'de, akı çağırması, hayâ ve dine: "Haydi gidin!" demiştir. Hayâ ve din ise "Ey Cibril! Bize eskiden beri olduğu gibi, akılla beraber olmak emredildi" demişler ve gitmek istememişlerdir. Bunun üzerine Cibril de: "Siz bilirsiniz" demiş ve oradan ayrılmıştır. Bkz., el-Küleynî, *el-Kâfî*, 1/10-11.

⁴² Risale ile ilgili olarak Necâşî de bir rivayet zinciri verir. Bu zincire göre; "İbnü'l-Cündî, Ebû Ali b. Hümâm'dan, o Himyerî'den, o Hârûn b. Müslim'den, o Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o da Esbağ'dan" nakletmiştir. Aynı şekilde yazanın verdiği başka bir zincire göre de; "Abdüsselâm b. Hüseyin el-Edîb Ebû Bekir ed-Dûrî'den, o Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc'den, o Ca'fer b. Muhammed el-Hasenî'den, o Ali b. Abdek'den, o Hasan b. Zarîf'den, o Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den, o da Esbağ'dan" nakletmiştir. Bkz., *Ricdî*, 8.

⁴³ el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (322/933), *Duafâü'l-Ukaylî*, thk., Abdülmutî Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984, 2/63.

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/255.

asırda yaşamış olması ve ondan Hz. Ali'ye ait bir vasiyetin nakledildiği gibi ifadelerden yola çıkarak, bu metin içindeki bazı güzel cümleleri, belki başka bir senetle, erken döneme izafe edebiliriz. Elimizdeki listeyi esas alarak risalenin tamamı hakkında böyle bir iddiada bulunmamız mümkün görünmemektedir.

2. 2. METİN VE İÇERİK AÇISINDAN

Risalenin başlangıç cümlesi olan "Fânî babadan, üzüntülü olan evlâdına..." şeklindeki ifadesini esas alındığımızda, İbn Şu'be el-Harrânî (4. Hicrî Asır),⁴⁵ Seyyid Radî (406/1015),⁴⁶ İbn Ebi'l-Hadîd (656/1258),⁴⁷ İbn Tâvûs (664/1265),⁴⁸ ez-Zerendî (750/1349), ve Meclisî (1110/1698) gibi yazarların bazı kayıtlarına rastlamamız mümkündür.⁴⁹ Bu müellifler risalenin kimi kısımlarını bazı değişikliklerle nakletmiş olsalar da ortak bir metne sahip değiliz. Metin üzerindeki değişiklikler bir yana, risale, dil ve üslup bakımından da bazı problemler içermektedir. Tarih kitaplarında Hz. Ali'ye izafe edilen metinlerle bu risalenin dili kıyaslandığında, ikisinin birbiri ile pek uyuşmadığı görülür.⁵⁰ Öte yandan metinde yer alan ve çoğunluğu Şîa'nın temel kavramlarından olan bazı cümleler de Hz. Ali ile ilişkili değildir. Mesela Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt ve nebîlere dua edilirken, Ehl-i Beyt kavramının içeriği değiştirilmekte ve erken döneme taşınmaktadır.⁵¹ O dönemde "herhangi bir aile halkı" anlamında olan⁵² bu kavrama yüklenen yeni anlayışı, doğru kabul etmek mümkün değildir.⁵³

⁴⁵ *Tuḥefü'l-Ukûl an Âli'r-Rasûl*, thk., Ali Ekber el-Ğifârî, 1404/1983, 68 vd.

⁴⁶ Bkz., *Nehcü'l-Belâğâ*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967, 391 vd.

⁴⁷ Ebû Hamid İzzeddîn Abdülhamîd b. Hibetullah (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Necef trz., 16/9 vd.

⁴⁸ Radiyyuddin Ebi'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed, *Keşfü'l-Mehacce li Semrati'l-Mühce*, Necef 1370/1950, 157, vd.

⁴⁹ Cemâleddîn Muhammed b. Yûsuf b. Hasan b. Muhammed el-Hanefî, *Nazmü Düreni's-Sâmitîn*, 1377/1985, 161 vd. Risale için ayrıca bkz., el-Hürri el-Âmilî (1104/1692), *Taḥṣîlü Vesâilî's-Şîa*, Kum 1414/1993, 27/170; Allâme Şeyh Ağa Bozork et-Tahrânî (1389/1969), *ez-Zerîa ilâ Tasâñîfi's-Şîa*, Beyrut 1403/1982, 21/177; Şeyh Ali en-Nemâzî eş-Şahrûdî (1405/1984), *Müstedrek Seffinetü'l-Bihâr*, thk., Şeyh Hasan b. Ali en-Nemâzî, Kum 1419/1998, 10/349.

⁵⁰ Mesela bkz., el-Câhîz, Ebû Osman b. Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fikr, 1968, 2/65-68; el-Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk., Süheyl Zekkâr, Riyad ez-Ziriklî, Beyrut 1417/1996, 3/262-263; İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926) *Kitâbü'l-Fütûḥ*, Beyrut 1406/1986, 2 (3-4)/281.

⁵¹ Vasiyyet, vr. 7a. Bu kavramın geçirdiği anlam değişimi için bkz., Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât*, Ankara, 2000, 99-120.

⁵² Hasan b. Muhammed (100/718), *Kitâbü'l-İrcâ*, thk., Josef Van Ess, "Das Kitâb al-İrgâ' Des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafiyya" içerisinde, *Arabica*, 1974, (21/20-52), 23; Kutlu, Sönmez, "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ", *A.Ü.I.F.D.*, Ankara (37/317-331), 1998, 37/326; Kutlu, "Ehl-i Beyt", *İslâmiyât*, 112 vd.

⁵³ Bkz., İbn al-Muqaffa "Conseiller" du Calife, Charles Pellat, Paris, 1976, 33, 53; Onat, *Emevîler Devri Şîa Hareketleri*, 94; Kutlu, "Ehl-i Beyt", *İslâmiyât*, 112 vd.; Sankaya, M. Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, 175 vd.; Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 73 vd.

Metnin bir başka yerinde Hz. Ali, oğluna tavsiyede bulunurken, yoksullara yardım etmesi konusunda adeta onu mistik bir fırsatçılığa çağırmaktadır. Öyle ki, yapacağı iyilikleri doğrudan Allah rızası için değil de işlediği sevaplar sonucu kazanacağı ve kıyamet gününde günahlarını sırtına yükleyeceği bir günah keçisini kazanmak için yapmasını istemektedir.⁵⁴ Bu anlayış ise menfaatçi bir tüccar anlayışına benzemekte ve Hz. Ali'ye pek yakışmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in gözetiminde büyümüş bir sahâbînin, ibadetleri sadece Allah rızası için yapılan eylemler olarak tanımlaması beklenirdi.

Risalenin genelinde Hz. Ali'nin bu risaleyi yazdığı iddia edilen dönemin atmosferini yansıtmayan bazı ifadeler yer almaktadır. Mesela, oğlunun dünya için değil ahiret için, hayat için değil ölüm için yaratıldığını hatırlamasını istemektedir.⁵⁵ Şayet bu cümleler ve devamında geçen ölüm vurgusu ile dolu ifadeler gerçekten Hz. Ali'ye ait ise onun Sıffin'de savaşı kazanmak gibi bir isteğinin olmaması gerekmektedir. Özellikle bu risalenin Sıffin Savaşı dönüşü yazıldığı kabul edildiğinde, ortaya daha başka bir problem çıkmaktadır. Dünyaya bu kadar kötü bir değer izafe eden⁵⁶ devlet başkanının, yine dünyalık bir başarı için bütün gayretini sarf etmediği ve binlerce Müslüman'ın kanını boş yere heder ettiği düşünülebilir. Aksi takdirde söz konusu olan cümleler, Emevî saltanatının başlangıcı sayılabilecek bir savaşın sonrasını yansıtmaktan uzaktır.

Kanaatimizce metnin tamamının Hz. Ali'ye ait olmadığını gösteren cümlelerden bir başkası da meliklerden bazı şeyler istemek hakkında olan ifadelerdir.⁵⁷ Bu sözler sıradan bir babanın evladına söyleyebileceği güzel nasihatler olabilir. Ancak ne Hz. Ali ne de Şîa'nın on iki imamından birisine bu sözleri izafe etmek mümkündür. Çünkü melik olmak bir bakıma saltanat sahibi olmak demektir. Bununla birlikte, sözde bu vasiyeti yazdığı dönemde Hz. Ali kendisini sultan ilan etmiş olacaktır. Hâlbuki Hz. Ali'nin ne kendisini ne de Muâviye'yi melik olarak kabul etmesi mümkündür. Aynı şekilde kendisinden sonra mülkünü oğullarına devretmesi gibi bir anlayış da onunla ilişkilendirilemez. Hz. Ali'nin siyasî geçmişine baktığımızda, onun kendi yerine seçimle bir devlet başkanının gelmesini tavsiye ettiğini ve bunun neticesinde oğlu Hz. Hasan'ın iş başına geldiği görmekteyiz.⁵⁸ Öte yandan imamet nazariyesi ile ilgili olarak, Şîa'nın imamı olan Hz. Ali'nin böyle bir sözü söylemesi de mümkün değildir. Şîi imamet iddiaları göz önünde bulun-

⁵⁴ Vasiyyet, vr. 10b.

⁵⁵ Vasiyyet, vr. 13a-b.

⁵⁶ Vasiyyet, vr. 2a, 7b, 8a, 12b, 13b, 14a, 16b, 25b.

⁵⁷ Vasiyyet, vr. 15b.

⁵⁸ Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanıp ölüm döşegine düştüğünde çevresindekiler kendisinden sonra kime biat edeceklerini sorarlar. Bunun üzerine Ali bir görüş belirtmesinin uygun olmadığını ve aralarında istişare etmelerini tavsiye ederek, ümmetin kendi liderini kendisinin seçmesi gerektiğini belirtir. Bkz., el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (276/889), *Ensâbü'l-Eşraf*, thk., Abdülazîz ed-Dûrî, Beyrut 1397/1978, 3/262; el-Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-Zeheb*, 2/433.

durulduğunda, imamların herhangi bir melikten bir şey istemesi veya bir imama böyle bir telkinde bulunması kabul edilemez.

Risaleye göre Hz. Ali, oğluna, şayet sultanlara yakın olmak isterse nelere dikkat etmesi gerektiği hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır.⁵⁹ Bu cümleleri Hz. Ali'ye ait kabul edersek, onun hilafeti döneminde yaptığı savaşlara gönüllü olarak katılmadığı, Muâviye'nin ve oğlu Yezîd'in iktidarını onayladığı, çocuklarına da Emevî halifelerinin yanında nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda nasihatler verdiği sonucuna varmamız gerekir. Bu ihtimaller ise tarihî gerçeklerle örtüşecek türden varsayımlar değildir.

Risalede yer alan Hz. Ali'nin kadınlar hakkındaki tavsiyelerinde onun, oğlunu kadınlarla istişare etmekten sakındırmakta olduğunu görmekteyiz.⁶⁰ Bu sözlerin taşıdığı olduğu fikirleri, Hz. Ali'nin hanımı ve Hz. Peygamber'in kızı olan Hz. Fâtîma ile ilişkilendirmek oldukça güçtür.

Risalede bulunan bazı kısa cümlelerden oluşan hikmetli sözler arasında, Hz. Ali'nin çocukları ve Ehl-i Beyt'i hakkında bildiğimiz örnek ahlâka uymayan, edep ve görgü kurallarına yönelik bazı tavsiyeler bulunmaktadır.⁶¹ Bu türden cümleler şayet Hz. Ali'ye ait iseler, Şîî imamet nazariyesindeki masumiyet fikrini taşımadığından dolayı, bu anlayışın daha teşekkül etmemiş olduğu dönemin tasvirleri olabilir. Ali'nin gerek ailesi, gerekse diğer sahabe ile olan ilişkilerindeki doğallığı göz önünde bulundurulduğunda ise risalenin erken dönemle ilişkilendirilebilecek kısımları belki de bu türden cümlelerdir.

SONUÇ

Hz. Ali'nin Oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Vasiyeti adı ile takdim edilen risalenin ona aidiyetine dair birtakım rivayetler bulunsa da bunları doğrulamak oldukça zordur. Bunun sebeplerinden birisi metnin silsilesinde yer alan isimlerin çoğunluğunun, sadece liste tekrarıdan ibaret olması ve haklarında açıklayıcı bilginin bulunmaması bundan dolayı da uydurma şahıslar olduğu hissini uyandırmasıdır.

Risalenin senet zincirinde görülen Ebû Hafs Ömer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrâk, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc ve Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Hasenî adıyla takdim edilen şahıslar, bazı kaynaklarda sadece isim olarak bulunabilmektedir. Bununla birlikte incelemiş olduğumuz risalenin hem senet hem de metin bakımından benzeri olan vasiyetleri nakleden eserlerin listelerinde yer almamaktadırlar. Bundan dolayı bu isimlerin uydurma oldukları kuvvetle muhtemeldir.

Risaleyi naklettiği iddia edilen Ali b. Abdel es-Sûfî ve el-Hasan b. Tarîf b. Nâsîh b. el-Hüseyn b. Ulvân'ın isimleri, hem yazılış hem de okunuş bakımından

⁵⁹ Vasiyyet, vr. 16b, 25b.

⁶⁰ Vasiyyet, vr. 26a-27a.

⁶¹ Vasiyyet, vr. 11b, 17a, 18b, 25a.

problemlidir. Bu isimlerden Ali b. Abdel bazen, Ali b. Abdek şeklinde, Hasan b. Tarîf de, Hasan b. Zarîf olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali b. Abdel'i, Ali b. Abdek, Hasan b. Tarîf'i de olduğu gibi kabul edersek, bazı eserlerde bu isimleri tanıtıcı rivâyetlere rastlamamız mümkündür. Şayet bu isimler gerçekten var ve yaşamış iseler, taşıdıkları belirsizliklere rağmen, incelediğimiz metnin oluşumuna katkıların olduğu söylenebilir.

Metnin senedi içinde yer alan ve hakkında kısa rivayetlerin bulunduğu isimlerden olan Sa'd b. Tarîf'i, ondan söz eden kısa kayıtlara dayanarak, detaylı olarak tanımak mümkün değildir. Ancak gerçekten yaşamış birisi ise onu da İbn Abdel ve İbn Tarîf gibi, risalenin geliştiricileri arasında kabul etmek gerekmektedir. Haklarındaki belirsizliği esas alacak olursak, yukarıdan beri verilen altı ismin varlığına şüphe ile bakmak da mümkündür.

Senet içerisinde yer alan, hakkında en çok bilgi bulunan kişi el-Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'dir. Kanaatimizce bu metnin bazı kısımlarını İbn Nübâte nakletmiş, bu arada kendisinden bazı eklemelerde bulunmuş ve bu durum tarihî süreç boyunca, belki listede yer alan bazı isimler, belki de başkaları aracılığı ile devam edip gelmiştir.

Rivayet zinciri açısından taşıdığı problemlerle birlikte risale, içerik bakımından da sorunludur. İçerisinde yer alan bazı kavramların erken dönemdeki anlamları ile örtüşmediği görülmektedir. Ehl-i Beyt, melik ve sultan gibi kavramlar bu cümleden olup, Hz. Ali dönemine sonradan kazandığı muhteva ile taşınmış gibi görünmektedir.

Risale, Sıffîn Savaşı'ndan sonra kaleme alındığı iddia edilmesine rağmen, ortamın havasını yansıtmaktan uzaktır. Bunun ötesinde daha çok ahirete hazırlığa yönelik tavsiyeleri içermektedir. Bu durum metnin büyük bir kısmının sonradan oluşturulduğu düşüncesini teyit etmektedir. Bununla birlikte savaşın uzantısı kabul edilebilecek siyasî konulara yer verirken, Şîa'nın inandığı ve iddia ettiği gibi vasîlik anlayışı çerçevesinde imameti Hz. Ali'nin oğlu ve torunlarına aktarmayı tavsiye etmemektedir. Bu yapıdan dolayı söz konusu mezhebin imamet anlayışına uymayan bir yapıya sahiptir.

Sonuç olarak eklektik bir görünüm arz eden bu risaleyi, Hz. Ali'ye söylenmek istenen sözlerle birlikte, Şîî âlimlerin, bir Müslüman'ı ihlâs ve takvaya yöneltmesini umduğu birçok şîir, darb-ı mesel ve hikmetle beraber, kendi cümlelerinin ilave edilmiş hali olarak tanımlamak mümkündür.

EK I: VASIYETİN ARAPÇASI

وصية علي عليه السلام لولده محمد بن الحنفية
رضوان الله عليه

بسم الله الرحمن الرحيم⁶²

حدّثني أبو حفص عمر بن الفضل بن أحمد الورّاق، قال حدّثني أبو بكر محمّد بن أحمد بن أبي النّجّاح، قال حدّثنا أبو عبد الله جعفر بن محمّد بن جعفر الحسيني، قال حدّثنا عليّ بن عبدل الصّوفي، قال حدّثنا الحسن بن طريف بن ناصح بن الحسين بن علوان، عن سعد بن طريف، عن الأصمغ بن النّباة الجاشعي، قال كتب أمير المؤمنين عليّ بن أبي طالب صلوات الله عليه، إلى ابنه محمّد بن الحنفية (أب)⁶³ رضي الله عنه حين رجع من صفين إلى حاضرين:⁶⁴

من الوالد الفان، المقرّ للزمان، المدبر العمر، المستسلم⁶⁵ للدّهر، الدّائم للدّنيا، السّاكن مساكين الموتى، والطّاعن عنها إليهم غدا،⁶⁷ إلى المولود المؤمل، ما لا يدرك السّالك سبيل من قد هلك غرض الأسقام، ورهينة الأيّام، ورمية المصائب،⁶⁸ وعبد الدّنيا، وتاجر الغرور، وصريع الشّهوات، وغريم المنايا، وأسير الموت، وتوأم الهوموم،⁶⁹ و (2أ) قرين الأحزان، ونصب الآفات،⁷⁰ وخليفة الأموات.

أمّا بعد فإن فيما تبيّنت من إدار الدّنيا عني، وجنوح الدّهر عليّ،⁷¹ وإقبال الآخرة إلى ما يزعمني عن ذكر من سواي، والاهتمام بما ورائي غير أنّي حيث تفرّد بي دون هموم النّاس،⁷² فصدقتي رأيي، وصرفني عن هواي، وصرّح محض أمري، فأفضي بي إلى حدّ لا يرى معه لعب،⁷³ وصدق لا يشوبه كذب، ووجدتك

⁶² كانت العبارة "الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا ليهتدي لو لا أن هدانا الله" موجودا في بداية الرسالة بالحنتم العثماني.

⁶³ نهج البلاغة، 391: ومن وصية له للحسن بن علي ع كتبها إليه بحاضرين عند انصرافه من صفين.

⁶⁴ قال صبيح الصالح؛ حاضرين اسم بلدة في نواحي صفين. لكننا لم نثبت هذه المعلومات في كتب التاريخ والبلدان. انظر نهج البلاغة، 391، 683.

⁶⁵ المعترف له بالشدة.

⁶⁶ نهج البلاغة، 391: المستسلم للدنيا.

⁶⁷ نهج البلاغة، 391: والطّاعن عنها غدا.

⁶⁸ هدفها ترمي إليه سهامها. والرهينة الموهنة أي أنه في قبضتها وحكمها. والرمية ما أصابه السهم.

⁶⁹ نهج البلاغة، 391: حليف الهوموم.

⁷⁰ من قولهم فلان نصب عيني بالضم أي لا يفارقي.

⁷¹ جنوح الدهر: استعصاؤه وتغلبه.

⁷² نهج البلاغة، 391: هم نفسي.

⁷³ نهج البلاغة، 391: فأفضي بي إلى حدّ لا يكون فيه لعب.

(2ب) بعضي، بل وجدتك كلّي، حتى كأنّ شيئاً لو أصابك أصابني، وكأنّ الموت لو أتاكَ أتاني فعناني من أمرك ما يعنيني من أمر نفسي. كتبت إليك كتابي هذا.⁷⁴

1- في الدنيا والآخرة

إن أنا بقيت لك أو فنيت، فإني أوصيك بتقوى الله أي بني! ولزوم أمره، وعمارة قلبك بذكره، والاعتصام بحبله، وأي سبب أوثق من سبب بينك وبين الله عزّ وجلّ، إن أنت أخذت به. أخي قلبك (3أ) بالموعظة، وأمتّه بالزّهادة، وقوّه باليقين،⁷⁵ وذلّله بذكر الموت، وقرّره بالفناء، وبصره فجائع الدّنيا،⁷⁶ وحذّره صولة الدّهر، وفحش تقلّبه، وتقلّب الأيّام.⁷⁷ واعرض عليه أخبار الماضين، وذكّره ما⁷⁸ أصاب من كان قبلك من الأوّلين. وسير في ديارهم، وآثارهم، وانظر ما فعلوا، وأين حلّوا وعمّا انتقلوا.⁷⁹ فإنّك تجدهم انتقلوا⁸⁰ عن الأحبة، وحلّوا دار الغربة، وكأنّك عن قليل قد صرت (3ب) كأحدهم. فأصلح مثواك، ولا تبع آخرتك بدنياك، ودع القول فيما لا تعرف، والخطاب فيما لم تكلف. وأمسك عن طريق إذا خفت ضلاله.⁸¹ فإنّ الكفّ عند حيرة الضّلال خير من ركوب الأهوال. وأمر بالمعروف تكن من أهله، وأنكر المنكر بلسانك وبيدك،⁸² وباين⁸³ من فعله بجهدك، وحاهد في الله حقّ جهاده، ولا تأخذك في الله لومة لائم. وخض الغمرات⁸⁴ (4أ) إلى الحقّ،⁸⁵ وتفقه في الدّين، وعود الصبر على المكروه.⁸⁶ فنعم الخلق الصّبر.⁸⁷

ألجئ نفسك في أمورك كلّها إلى إلهك. فإنّك تلجئها إلى كهف حريز،⁸⁸ ومانع عزيز، وأخلص في المسألة لرّبك. فإنّ بيده العطاء والحرمان. وأكثر الاستخارة وتفهم وصيّتي، لا تذهبنّ عنك صفحا. فإنّ خير القول ما نفع.⁸⁹

⁷⁴ نهج البلاغة، 392: فكتبت إليك كتابي هذا مستظها به.

⁷⁵ نهج البلاغة، 392: ونوّره بالحكمة.

⁷⁶ فجائع الدّنيا: مصيبة النّيا.

⁷⁷ نهج البلاغة، 392: وفحش تقلّب الليالي والإيلم.

⁷⁸ نهج البلاغة، 392: بما.

⁷⁹ نهج البلاغة، 392: فانظر فيما فعلوا عمّا انتقلوا، وأين حلّوا ونزلوا.

⁸⁰ نهج البلاغة، 392: قد انتقلوا.

⁸¹ نهج البلاغة، 392: ضالّته.

⁸² نهج البلاغة، 392: بيدك ولسانك.

⁸³ باين: ابتعد.

⁸⁴ الغمرات . واغتمّر في الشّيء: اغتمس كائتمّر في الماء .

⁸⁵ نهج البلاغة، 393: وخض الغمرات للحقّ حيث كان.

⁸⁶ نهج البلاغة، 393: وعود نفسك التّصبر على المكروه.

⁸⁷ نهج البلاغة، 393: في الحقّ.

⁸⁸ ومكان حريز: حصين.

⁸⁹ نهج البلاغة، 393: واعلم أنّه لا خير في علم لا ينفع ولا ينتفع بعلم لا يحقّ تعلّمه.

أي بني! إني لما رأيته قد بلغت سنًا⁹⁰ ورأيتني أزداد وهنًا بادرته (4ب) بوصيتي. إياك⁹¹ حصلا منهن أن يعجل بي أجلي دون أن أفضي إليك بما في نفسي،⁹² أو أن أنقص في رأيي كما نقصت في جسمي، أو أن يسبقني إليك بعض فتن الدنيا⁹³ فتكون كالصعب الثفور⁹⁴. وإني لما قلب الحدث كالأرض الخالية، ما ألقى فيها قبلته⁹⁵. فبادرتك بالأدب⁹⁶ قبل أن يقسو قلبك، ويشغل قلبك، لتستقبل بحدائقك ما قد كفاك أهل (5أ) التجارب تعقبه وتجربته،⁹⁷ فتكون قد كفيت مئونة الطلب، وعوفيت من علاج التجربة. فأتاك من ذلك ما قد كنتا تأتياه، واستبان لك⁹⁸ من ذلك ما ربما أظلم علينا فيه.

أي بني! إني وإن لم أكن عمّرت عمر من كان قبلي، فقد نظرت في أعمارهم،⁹⁹ وفكرت في أخبارهم، وسرت في آثارهم، حتى عدت كأحدهم، بل كأني بما قد¹⁰⁰ انتهى إلي من أمورهم، قد عمّرت (5ب) مع أولهم إلى آخرهم، فعرفت صفو ذلك من كدّره، ونفعه من ضرره، فاستخلصت لك من كل أمر نخيله،¹⁰¹ وتوحيّت بك جميله، وصرفت عنك مجهوله، ورأيت حيث عاني من أمر ما يعني الوالد الشفيع، وأجمعت عليه من أدبك أن يكون ذلك وأنت مقل العمر مقتبل الدهر ذو نفس سليمة ونية صافية.¹⁰² وأن ابدأك بتعليم كتاب الله عزّ وجلّ وتأويله، (6أ) وشرائع الإسلام وأحكامه، وحلاله وحرامه. ولا أجاوز بك ذلك¹⁰³. ثم قد أشفقت أن يلتبسك مما اختلف فيه الناس من أهوائهم مثل الذي ليسهم¹⁰⁴. فكان أحكام ذلك لك على¹⁰⁵ ما كرهت من تنبيهك أحب إلي من إسلامك إلى أمر لا آمن عليك الهلكة.¹⁰⁶ ورجوت أن يوفقك لرشدك ويهديك لقصدك.¹⁰⁷ فعهّدت إليك وصيتي هذه.

⁹⁰ هج البلاغة، 393: أي بني! إني لما رأيته قد بلغت سنًا.

⁹¹ هج البلاغة، 393: بادرته بوصيتي إليك.

⁹² هج البلاغة، 393: وأوردت حصلا منها قبل أن يعجل بي أجلي دون أن أفضي إليك بما في نفسي.

⁹³ هج البلاغة، 393: غليات الهواء وفتن الدنيا.

⁹⁴ الثفور يقال تفرّ تفرّ تفرّ تفرّ ونفّاراً إذا فرّ وذهب.

⁹⁵ هج البلاغة، 393: ما ألقى فيها من شيع قبلته.

⁹⁶ هج البلاغة، 393: فبادرتك بالأدب.

⁹⁷ هج البلاغة، 393: لتستقبل بحدائقك ما قد كفاك أهل التجارب بغيته وتجربته.

⁹⁸ هج البلاغة، 393: ما ربما أظلم علينا منه.

⁹⁹ هج البلاغة، 394: في أعمارهم.

¹⁰⁰ هج البلاغة، 394: بل كأني بما انتهى.

¹⁰¹ النخيل: المختار المصنّف. وتوحيّت أي تحريت.

¹⁰² هج البلاغة، 394: ذو نية سليمة ونفس صافية.

¹⁰³ هج البلاغة، 394: لا أجاوز ذلك بك إلى غيره.

¹⁰⁴ هج البلاغة، 394: ثم أشفقت أن يلتبس عليك ما اختلف فيه من أهوائهم وآرائهم مثل الذي التبس عليهم.

¹⁰⁵ هج البلاغة، 394: أحكام ذلك على.

¹⁰⁶ أي أنك وإن كنت تكره أن ينهيك أحد لما ذكرت لك فإني أعد إتيان التنبيه على كراهتك له أحب إلي من إسلامك أي إلقائك إلى

أمر تخشى عليك به الهلكة.

¹⁰⁷ هج البلاغة، 394: ورجوت أن يوفقك الله فيه لرشدك وأن يهديك لقصدك.

واعلم مع ذلك أي بني! أن أحبّ (6ب) عليّ ما يجب من فراغ نظرك وفكرك.¹⁰⁸ واعلم! أنّك إنّما تحبّط في عشواء¹⁰⁹ وتورّط الظّلماء،¹¹⁰ وليس طالب الدّين من حبّط ولا خلط،¹¹¹ وإنّ الإمساك عن ذلك أمثل،¹¹² وإن أول ما أبدأك به في ذلك وآخره.

إني أحمد اليك الله إلهي وإلهك وإله الأولين والآخرين وربّ من في السّماوات والأرضين كما هو أهله وكما يجب وينبغي له. وأسأله أن يصليّ على محمد نبيّنا (7أ) صلّى الله عليه وسلم وعلى أهل بيته وعلى أنبياء الله بصلاة جميع من صلّى عليه وأن يتمّم نعمه علينا فيما وقّنا له من مسألته بالاستجابة لنا، فإنّ بنعمه تتم الصّالحات.

أي بني! قد أنبأتك عن الدّنيا وحالها، وانتقالها، وزوالها عن أهلها.¹¹³ وأنبأتك عن الآخرة، وما أعدّ لأهلها فيها، وضربت لك فيهما مثلاً.¹¹⁴

إنّما مثّل من ابصر الدّنيا،¹¹⁵ مثل قوم سفر نبا بهم منزل جدب، (7ب)¹¹⁶ فأما منزلًا خصبًا.¹¹⁷ فاحتملوا وعثّ الطريق وفراق الصّديق، وخشونة السّفر في الطّعام والمنام،¹¹⁸ ليأتوا سعة دارهم، ومزّل قرارهم. فليس يجدون لشيء من ذلك ألماً، ولا يرون فيه مغرماً.¹¹⁹ ولا شيء أحبّ إليهم ممّا قرّبهم إلى منزلهم.¹²⁰ ومثل من اغترّ بها كقوم كانوا في منزل خصب¹²¹ فنياهم إلى منزل جدب.¹²² فليس شيء أكره إليهم ولا أهول لديهم¹²³ من مفارقة ما هم فيه،¹²⁴ إلى ما (8أ) يهجمون عليه ويصيرون إليه.¹²⁵

¹⁰⁸ نهج البلاغة، 394-395: واعلم مع ذلك يا بنيّ أنّ أحبّ ما أنت آخذ به إليّ من وصيّتي تقوى الله والاقتصار على ما فرضه الله عليك ...

¹⁰⁹ العشواء الضعيفة البصر أي تحبّط خبط الناقة العشواء لا تأمن أن تسقط فيما لا خلاص منه. وتورط الامر: دخل فيه على صعوبة في التخلص منه.

¹¹⁰ نهج البلاغة، 395: فاعلم أنّك إنّما تحبّط العشواء وتورّط الظّلماء.

¹¹¹ نهج البلاغة، 395: وليس طالب الدّين من حبّط أو خلط.

¹¹² نهج البلاغة، 395-396: والإمساك عن ذلك أمثل فتفهّم يا بنيّ وصيّتي واعلم أنّ مالك الموت هو مالك الحياة. ...

¹¹³ نهج البلاغة، 396: يا بنيّ إني قد أنبأتك عن الدّنيا وحالها، وزوالها وانتقالها.

¹¹⁴ نهج البلاغة، 396-397: وضربت لك فيهما الأمثال، لتعتر بها وتحذو عليها.

¹¹⁵ نهج البلاغة، 397: إنّما مثل من خير الدّنيا.

¹¹⁶ نهج البلاغة، 397: حديد.

¹¹⁷ نهج البلاغة، 397: منزلًا خصبًا وجنابًا مريعًا.

¹¹⁸ نهج البلاغة، 397: وخشونة السّفر وجشوبة المطعم.

¹¹⁹ نهج البلاغة، 397: ولا يرون نفقة فيه مغرماً. قد غرم مغرماً والجمع المغارم على القياس أو واحدها غرم على غير قياس كحسّن ومحسن.

¹²⁰ نهج البلاغة، 397: ممّا قرّبهم من منزلهم.

¹²¹ نهج البلاغة، 397: خصيب.

¹²² نهج البلاغة، 397: حديد.

¹²³ نهج البلاغة، 397: ولا إفضع عندهم.

¹²⁴ نهج البلاغة، 397: ما كانوا فيه.

¹²⁵ وليه: واجعل نفسك ميزاناً فيما بينك وبين غيرك، ص، 397.

2- في العلماء والجهلاء

ثُمَّ قَرَعْتُكَ بِأَنْوَاعِ الْجَهَالَاتِ لِقَلَّ تَعَدُّ نَفْسِكَ عَالِمًا. فَإِنْ وَرَدَ عَلَيْكَ شَيْءٌ لَا تَعْرِفُهُ أَكْبَرْتَ ذَلِكَ. فَإِنَّ الْعَالَمَ مَنْ عَرَفَ أَنْ مَا يَعْلَمُ فِيمَا لَا يَعْلَمُ قَلِيلٌ، فَعَدَّ نَفْسَهُ بِذَلِكَ جَاهِلًا، فَازْدَادَ بِمَا عَرَفَ مِنْ ذَلِكَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ اجْتِهَادًا، فَلَا يَزَالُ لِلْعِلْمِ طَالِبًا، وَفِيهِ رَاغِبًا وَلَهُ مُسْتَفِيدًا، وَلِأَهْلِهِ خَاشِعًا وَلِرَأْيِهِ مَتَّبِعًا وَلِلصَّمْتِ لَازِمًا وَلِلخَطِئِ جَاحِدًا (8ب) وَمِنْهُ مُسْتَحْيِيًا. فَإِنْ وَرَدَ عَلَيْهِ مَا لَا يَعْرِفُ لَمْ يَنْكَرْ ذَلِكَ لَمَّا قَرَّرْتَهُ نَفْسُهُ مِنَ الْجَهَالَةِ. فَإِنَّ الْجَاهِلَ مَنْ عَدَّ نَفْسَهُ بِمَا جَهِلَ مِنْ مَعْرِفَةِ الْعِلْمِ عَالِمًا، وَبِرَأْيِهِ مُكْتَفِيًا. فَمَا يَزَالُ لِلْعُلَمَاءِ مِبَاعِدًا وَعَلَيْهِمْ زَاوِيًا¹²⁶ وَلِمَنْ خَالَفَهُ مَخْطُئًا وَلِمَا لَمْ يَعْرِفْ مِنَ الْأُمُورِ مُضَلَّلًا. وَإِذَا وَرَدَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَمْرِ مَا لَا يَعْرِفُ أَنْكَرَهُ وَكَذَّبَ بِهِ، وَقَالَ لَجَهَالَتِهِ مَا أَعْرِفُ هَذَا وَمَا أَرَاهُ كَانَ وَمَا أَظُنُّ أَنْ (19أ) يَكُونَ وَأَتَى كَانَ وَلَا أَعْرِفُ. وَذَلِكَ لِثِقَتِهِ وَبِرَأْيِهِ وَقِلَّةِ مَعْرِفَتِهِ بِجَهَالَتِهِ. فَمَا يَنْفَكُ بِمَا يَلْتَبِسُ عَلَيْهِ رَأْيُهُ مِمَّا لَا يَعْرِفُهُ لِلْجَهْلِ مُسْتَفِيدًا وَفِي اللَّحَاجِ¹²⁷ مُتَحِيرًا وَعَنْ طَلَبِ الْعِلْمِ مُسْتَكْبِرًا.

أَيُّ بَنِي! فَتَفْتَهُمْ وَصَيِّبْ، وَاجْعَلْ نَفْسَكَ مِيزَانًا فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ غَيْرِكَ. فَأُحِبُّ لَغَيْرِكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ، وَآكِرُهُ¹²⁸ مَا تَكْرَهُ لَهَا، لَا تَظْلَمُ¹²⁹ كَمَا لَا تُحِبُّ أَنْ تَظْلَمَ، وَأُحْسِنُ كَمَا تُحِبُّ أَنْ يُحْسِنَ (9ب) إِلَيْكَ! وَاسْتَقْبِحْ مِنْ نَفْسِكَ مَا تَسْتَقْبِحُ¹³⁰ مِنْ غَيْرِكَ! وَارْضَ مِنَ النَّاسِ لَكَ مَا تَرْضَى لَهُمْ بِهِ مِنْكَ!¹³¹ وَلَا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ،¹³² بَلْ لَا تَقُلْ بِكُلِّ مَا عَلِمْتَ، وَلَا تَقُلْ مَا لَا تُحِبُّ أَنْ يَقَالَ لَكَ! وَاعْلَمْ أَنَّ الْإِعْجَابَ ضِدُّ الصَّوَابِ، وَآفَةُ الْأَلْبَابِ.¹³³ وَإِذَا هُدَيْتَ لِقَصْدِكَ، فَكُنْ أَخْشَعُ مَا تَكُونُ لِرَبِّكَ.

3- في الاستعداد للأخرة والتوبة والدعاء

وَاعْلَمْ! أَيُّ بَنِي! أَنَّ أَمَامَكَ طَرِيقًا ذَا مَسَافَةٍ بَعِيدَةٍ، وَأَهْوَالٍ شَدِيدَةٍ. فَإِنَّهُ لَا (10أ) غَنَى بِكَ فِيهِ عَنْ حَسَنِ الْإِرْتِيَادِ،¹³⁴ وَبَلَاغِكَ مِنَ الرَّادِّ مَعَ خَفَةِ الظَّهْرِ. فَلَا تَحْمِلْ عَلَى ظَهْرِكَ فَوْقَ بَلَاغِكَ، فَيَكُونُ ثِقْلًا وَوَبَالًا عَلَيْكَ. وَإِذَا وَجَدْتَ مِنْ أَهْلِ الْحَاجَةِ مَنْ يَحْمِلُ لَكَ زَادَكَ فَيُؤَاغِيكَ بِهِ حَيْثُ تَحْتَاجُ إِلَيْهِ فَاغْتَنِمْهُ، وَاعْتَظِمْ مِنْ اسْتَقْرَضَكَ فِي حَالِ غِنَاكَ، وَاجْعَلْ قَضَاءَهُ فِي يَوْمِ عَسْرَتِكَ.

¹²⁶ تقول: تَرَاوَزْتُ عَنْهُ فَإِنْ إِذَا هَابَكَ وَفَرَّقَ مِنْكَ وَزَاوَأَنِي الْخَوْفَ. أَوْ تَرَاوَزْتُ مِنْهُ هَابَهُ وَتَصَاغَرَ لَهُ.

¹²⁷ رجل لجوج ولجوجة كثير اللجاج رجل منونة كثير الأمتنان.

¹²⁸ نهج البلاغة، 397: وآكِرُهُ لَهُ.

¹²⁹ نهج البلاغة، 397: وَلَا تَظْلَمُ.

¹³⁰ نهج البلاغة، 397: مَا تَسْتَقْبِحُهُ.

¹³¹ نهج البلاغة، 397: وَارْضَ مِنَ النَّاسِ لَكَ مَا تَرْضَى لَهُمْ مِنْ نَفْسِكَ.

¹³² نهج البلاغة، 397: وَلَا تَقُلْ مَا لَا تُحِبُّ أَنْ يَقَالَ لَكَ.

¹³³ نهج البلاغة، 397-398: فَاسْعُ فِي كَدْحِكَ وَلَا تَكُنْ حَازِنًا لَغَيْرِكَ.

¹³⁴ الارتداد: الطلب. وحسنه: إتيانه من وجهه. والبلاغ بالفتح: الكفاية.

واعلم! أن أمامك عَقَبَةٌ كَثُوداً¹³⁵ لا محالة أن مهبطها على حَتَّة، (١٠ب) أو على نارٍ فارَّئِدْ لنفسك قبل نزولك. واعلم أن الذي بيده خزائن¹³⁶ ملكوت الدنيا والآخرة، قد أذن لك في الدَّعاء، وتكفَّل بإحابتك،¹³⁷ وأمر أن تسأله ليعطيك،¹³⁸ وتطلب إليه ليرضيك. وهو رحيم كريم. ثم لم يجعل بينك وبينه من يحجبك عنه. ولم يلجئك إلى من يشفع لك إليه، ولم يمنحك إن أسأت من التَّوبة، ولم يعيِّرْك بالإنابة، ولم يعاجلك بالثَّغمة ولم يفضحك حيث (١١أ)¹³⁹ تعرضت للفضيحة. ولم يناقشك بالجريمة، ولم يُيسِّسْكَ من الرَّحمة، ولم يشد في التوبة بل جعل توبتك التَّزوع¹⁴⁰ عن الذَّنْب وحَسَبَ سَيِّئَتِكَ واحدة حسنتك عشرة. وفتح لك باب المتاب، وباب الاستعتاب. فمَن شَتَّ سمع نداءك،¹⁴¹ ونجواك،¹⁴² فأفضيت إليه بحاجتك، وأبشته ذات نفسك، وشكوت إليه همومك، واستعنته على أمورك،¹⁴³ فناجيت به بما تستخفي به من الخَلْقِ كلهم من نفسك. (١١ب)

ثم جعل في يديك مفاتيح خزائنه بما أذن فيه من مسألته.¹⁴⁴ فمَن شَتَّ استفتحت بالدَّعاء أبواب خزائنه،¹⁴⁵ فالجَّح في المسألة تُفَتِّحُ لك أبوابُ الرحمة فلا يقنطرك إن أُبطأت عليك الإجابة، فإنَّ العَطِيَّة على قدرِ المسألة¹⁴⁶ وربما أُخِّرَتْ عنك الإجابة، ليكون أطولَ للمسألة،¹⁴⁷ وأجزلَ للعطية،¹⁴⁸ وربما سألت الشيء فلم تُؤْتِه،¹⁴⁹ وأوتيت خيراً منه عاجلاً أو آجلاً، أو صُرِفَ (١٢أ) عنك إلى ما هو خير منه.¹⁵⁰ فلربَّ أمرٍ قد طلبته وفيه هلاك دينك¹⁵¹ أو دُنياك، لو أوتيته، فلتكن مسألتك فيما يعينك مما يبقى لك حمأله.¹⁵² ولا يبقى عليك وبالا ما لا يبقى لك ولا يبقى له. فإنه يوشيك أن ترى عاقبة أمرك حسناً أو سيئاً أو يعفو، فإنه عفو كريم.

¹³⁵ هج البلاغة، 398: واعلم أن أمامك عقبة كثودا، المخفّ فيها أحسن حالا من الثقل، والمبط عليها أقيح حالا من المسرع و أن مهبطك بما لا محالة إما على حَتَّة أو على نار فارتد لنفسك قبل نزولك و وطئ المنزل قبل حلولك فليس بعد الموت مستعجب ولا إلى الدنيا منصرف.

¹³⁶ هج البلاغة، 398: خزائن السماوات والأرض.

¹³⁷ هج البلاغة، 398: وتكفل لك بالإجابة.

¹³⁸ هج البلاغة، 398: وتسترحمه ليرحمك.

¹³⁹ هج البلاغة، 399: الفضيحة بك أولى ولم يشدد عليك في قبول الإنابة، ولم يناقشك بالجريمة، ولم يؤيسك من الرحمة بل جعل نزوعك عن الذنب حسنة وحسب سيئتك واحدة وحسب حسنتك عشرة.

¹⁴⁰ التزوع جمع التزوع وهي البر التي تترع منها باليد نزعا.

¹⁴¹ هج البلاغة، 399: فإذا ناديت سمع نداءك.

¹⁴² المناجاة: المكالمة سرا. والله يعلم السر كما يعلم العلن. هج البلاغة، 399: وإذا ناجيته علم نجواك.

¹⁴³ هج البلاغة، 399: واستكشفت كروبك واستعنته على أمورك وسألته من خزائن رحمته ما لا يقدر على إعطائه غيره من زيادة الأعمار و صحة الأبدان و سعة الأرزاق.

¹⁴⁴ هج البلاغة، 399: بما أذن لك فيه من مسألته.

¹⁴⁵ هج البلاغة، 399: أبواب نعمته، واستمطرت شأبيب رحمته، فلا يقنطرك أبطاء إجابته.

¹⁴⁶ هج البلاغة، 399: فإن العطية على قدر التبة.

¹⁴⁷ هج البلاغة، 399: ليكون ذلك أعظم لأجر السائل.

¹⁴⁸ هج البلاغة، 399: وأجزل لعطاء الأمل.

¹⁴⁹ هج البلاغة، 399: وربما سألت الشيء فلا تواته.

¹⁵⁰ هج البلاغة، 399: أو صرف عنك لما هو خير لك.

¹⁵¹ هج البلاغة، 399: هلاك دينك لو أوتيته.

4-ذكر الموة والاستعداد له

واعلم أي بني! ¹⁵³ أنك إنما خلقت للآخرة لا للدنيا، وللغناء لا للبقاء، وللموت لا للحياة. وأنت في منزل قلعة ¹⁵⁴ ودار بلعة، (2 أ ب) وطريق إلى الآخرة، وأنت طريق الموت الذي لا ينجو هارب، ¹⁵⁵ ولا بد أنه مدرّك يومًا، فكن منه على حذر أن يدركك على حال سيئة، ¹⁵⁶ قد كنت تحدث نفسك منها بالتوبة، فيحول بينك وبين ذلك، فإذا أنت قد أهلكك نفسك.

أي بني! أكثر ذكر الموت، واجعله امامك حتى يأتيك ¹⁵⁷ وقد أخذت منه جذرك، ¹⁵⁸ لا يأخذك على غرتك. ¹⁵⁹ وأكثر ذكر الآخرة وما فيها من النعيم (3 أ) المقيم والعذاب الأليم. فإن ذلك يزهّدك في الدنيا ويصعّرُها عندك، فقد نبأك الله عنها، ونعت إليك نفسها ¹⁶⁰ وتكشفت لك مساوئها، فإياك أن تغتر بما ترى من إخلاد أهلها إليها، وتكالبهم عليها، ¹⁶¹ كلاب عاوية، وسباع ضارية ¹⁶² يهرّ بعضها على بعض يأكل عزيزها ذليلها، وكثيرها قليلها ناعم معقّلة، ¹⁶³ وأخرى مهملة. قد أضلت عقولها ¹⁶⁴ وركبت مجهولها تسرح عاهة ¹⁶⁵ (3 أ ب) في وادٍ وعث، ¹⁶⁶ ليس لها راع يقيمها، ولا مسيم يسميها ¹⁶⁷. ألعبتهم الدنيا، فلعبوا فيها ونسوا ما وراءها رويدا حتى ¹⁶⁸ يسفر الظلام. ¹⁶⁹ كأن وربّ الكعبة ثم أوشك من أسرع أن يؤوب. ¹⁷⁰

→

¹⁵² هج البلاغة، 399-400: فلتكن مسألتك فيما يبقى لك جماله، وينفى عنك وباله فالمال ولا يبقى لك ولا تبقى له.

¹⁵³ هج البلاغة، 400: واعلم يا بني.

¹⁵⁴ يقال منزل قلعة أي لا يملك لنزله، أو لا يدري متى ينتقل عنه. والبلعة: الكفاية أي دار تؤخذ منها الكفاية للآخرة.

¹⁵⁵ هج البلاغة، 400: لا ينجو منه هارب، ولا يفوته طالبه.

¹⁵⁶ هج البلاغة، 400: وأنت على حال سيئة.

¹⁵⁷ هج البلاغة، 400: يا بني أكثر من ذكر الموت، وذكر ما تهجم عليه، وتفضي بعد الموت إليه، حتى يأتيك.

¹⁵⁸ الحذر بالكسر الاحتراز والاحتراس. والازر بالفتح: القوة. هج البلاغة، 400: وشددت له له أزر، ولا يأتيك بغتة فيبهرك. وإياك أن تغتر بما ترى من إخلاد أهل الدنيا إليها.

¹⁵⁹ فجأة.

¹⁶⁰ نعا: أحر موت. والدنيا تخبر بحالها عن فنائها.

¹⁶¹ إخلاد أهل الدنيا: سكوتهم إليها. والتكالب: التواكب. هج البلاغة، 400-401: فقد نبأك الله عنها ونعت هي لك عن نفسها...

¹⁶² ضارية: مولعة بالافتراس. يهر بكسر الهاء وضمها: أي يمتد ويكره بعضها بعضا

¹⁶³ عقل البعير بالتشديد: شد وظيفه إلى ذراعه. والنعيم بالتحريك: الابل، أي ابل منعها عن الشر عقلاها وهم الضعفاء، وأخرى مهملة تأتي من السوء ما تشاء وهم الاقوياء.

¹⁶⁴ أضلت: أضاعت عقولها وركبت طريقها المجهول لها.

¹⁶⁵ في العصل "عامهة". السروح بالضم: جمع سرح بفتح فسكون وهو المال الساتم من ابل ونحوها. والعاهة: الآفة، أي أهم يسرحون لرعي الآفات وادي المتاعب. والوعث: الرخو يصعب السير فيه.

¹⁶⁶ الوعث: المكان السهل الكثير الدهس، تغيب فيه الأقدام، ويشق على من يمشي فيه.

¹⁶⁷ أسام الدابة: سرحها إلى المرعى.

¹⁶⁸ هج البلاغة، 401: رويدا يسفر الظلام.

¹⁶⁹ يسفر أي يكشف ظلام الجهل عما خفي من الحقيقة عند انجلاء الغفلة بحلول المنية.

¹⁷⁰ هج البلاغة، 401: كأن قد وردت الأظعان، يوشك من أسرع أن يلحق.

واعلم أنّ كل من كان مطيّته اللَّيْل والتَّهَار،¹⁷¹ فإنّه يُسار به وإن كان لا يسير، أبي الله جل ذكره إلا خراب الدّنيا وعمارة الآخرة.

أي بئى! فإن ترهد فيما زهدتك (4|أ) فيه من الدّنيا تعرف نفسك عنها، وإن كنت غير قابل نصيحتي إياك فيها. فاعلم يقينا أنك لن تبلغ أمّلك، ولن تعدو أجلك، وأنك في سبيل من كان قبلك فاحفُض¹⁷² في الطلب وأجمل في المكتسب فانه رب طلب قد جرّ إلى حرب،¹⁷³ وليس كل طالب ناجيا ولا كل مُجمل محتاجا.

5- العلاقات مع الأمراء وموضوع الطلب

أكرم نفسك عن كلّ دنيّة وإن ساقتك إلى الرّغب. فإنك لن تعترض ما (14ب) تبذل من نفسك عوضاً،¹⁷⁴ ولا تكن عبد غيرك، وقد جعلك الله حراً، وما خير خيراً لا ينال إلا بشرّ ويسر لا ينال إلا بعسر. وإياك أن تُوجف بك مطايا الطّمع¹⁷⁵ فتوردك مناهل الهلكة! وإن استطعت ألا يكون بينك وبين الله عزّ وجلّ ذو نعمة فافعل!¹⁷⁶ فإنك مدرك قسّمك وأخذ سهمك. وإن اليسير من الله تبارك وتعالى¹⁷⁷ أكرم وأعظم من الكثير من خلقه وإن كان كلّ (15أ) منه.

ولو نظرت -والله¹⁷⁸ المثل الأعلى- لعلمت¹⁷⁹ أن لك في يسير ما تطلب من الملوك إحقاراً، وأن عليك بكثير ما تصيب من الدنائة عارا. لست بائعاً شيئاً من دينك وعرضك بثمن، والمغبون من غبن نصيبه من الله. فخذ من الدنيا ما أتاك، وتولّ عما تولى عنك. فإن أنت لم تفعل فأجمل في الطلب يصف لك المكتسب، وإياك، ومقاربة من ترهبه على دينك وعرضك، وتباعد من السلطان. (15ب) ولا تأمن من خدع الشيطان وتقول متى أرى غيّا أنكر. فإنه هكذا هلك من كان قبلك.

إن أهل القبلّة قد أيقنوا بالمعاد. فلو سُمّت بعضهم ببيع آخرته بالدنيا لم يطبّ بذلك نفسا. ثم قد يتخيله الشيطان بخدعه ومكره حتى يورطه في هلكة بعرض من الدنيا يسير حقير، وينقله من شيء إلى شيء حتى يُيسسه من رحمة الله ويدخله في فجدة الراحة إلى ما خالف الإسلام و (16أ) أحكامه.

171 نهج البلاغة، 401: واعلم يا بئى أنّ من كانت مطيّته اللَّيْل والتَّهَار فإنه يسار به وإن كان واقفاً، ويقطع المسافة ...
172 خفض: أمر من خفض بالتشديد أي رفق. وأجمل في كسبه، أي سعى سعياً جميلاً لا يحرص فيمنع الحق ولا يطمع فيتناول ما ليس بحق.
173 الحرب بالتحريك: سلب المال.

174 إن رغائب المال إنما تطلب لصون النفس عن الابتذال، فلو بذل باذل نفسه لتحصيل المال فقد ضيع ما هو المقصود من المال فكان جمع المال عبثاً ولا عوض لما ضيع.

175 توجف: تسرع. والمناهل ما ترده الابل ونحوها للشرب.

176 نهج البلاغة، 401-402: وإن استطعت ألا يكون بينك وبين الله ذو نعمة فافعل!

177 نهج البلاغة، 402: وإن اليسير من الله سبحانه.

178 في الأصل، "والله إلى".

179 في الأصل، "وعلمت".

فإن نفسك أبت إلا حب الدنيا وقرب السلطان وخالفت إلى ما تحببته عنه مما فيه رشدك فأمليك عليك لسانك فانه لا بقاء للملوك¹⁸⁰ عند الغضب. ولا تسأل عن أخبارهم ولا تنطق بأخبارهم ولا تدخل فيما بينهم وفي الصمت السلامة من الندامة. ولا تلافيك¹⁸¹ ما فرطه من صمتك أيسر من إدراكك ما فات من منطلقك.¹⁸² وحفظ ما في الوعاء شد الوعاء (16ب) وحفظ ما في يديك أحب إليك من طلب ما في يد غيرك.

ولا تحدث عن غير ثقة فتكون كذابا. والكذب ذل، فجانبه وأهله.

6-مكارم الأخلاق

وحسن التدبير مع الكفاف أكفى لك من الكثير مع الإسراف. وحسن اليأس خير لك من الطلب إلى الناس.

والعفة مع الحرفة خير من الغنى مع الفجور. والمرء أحفظ لسره. ورب ساع فيما يضره!¹⁸³
من أكثر أهجر.¹⁸⁴ ومن تفكر أبصر.¹⁸⁵ ومن (17أ) خير حظ امرئ قرين صالح. فقارن أهل الخير تكن منهم. وباين¹⁸⁶ أهل الشر تبين عنهم.¹⁸⁷
ولا يغلبن عليك سوء الظن، بنس الطعام الحرام. وظلم الضعيف أفحش الظلم.¹⁸⁸ والفاحشة كاسيها. والصبر على المكروه يعصم القلب. وإذا كان الرفق خرقا كان الخرق رفقاً.¹⁸⁹ ربما كان الدواء داءً.
وربما نصح غير الناصح وغش المستنصح.¹⁹⁰ وإياك والاتكال على المني¹⁹¹ فإنها (17ب) بضائع التوكي،¹⁹² وتنبيط عن الآخرة والدنيا.
ذلك قلبك بالادب كما تذكي النار بالحطب. ولا تكن كحاطب ليل وغشاء سبيل.¹⁹³ وكثر التجارب، وخير ما جرّبت ما وعظك.

¹⁸⁰ في الأصل، "بقية الملوك".

¹⁸¹ التلافي: التدارك لاصلاح.

¹⁸² نهج البلاغة، 402: وتلافيك ما فرط من صمتك أيسر من إدراكك ما فات من منطلقك...

¹⁸³ قد يسعى الانسان بقصد فائدته فينقلب سعيه بالضرر عليه لجهله أو سوء قصده.

¹⁸⁴ أهجر إهجارا وهجرا بالضم: هذا في كلامه. وكثير الكلام لا يخلو من الاهجار.

¹⁸⁵ نهج البلاغة، 402: فقارن أهل الخير...

¹⁸⁶ باعد

¹⁸⁷ نهج البلاغة، 402: بنس الطعام الحرام. وظلم الضعيف أفحش الظلم.

¹⁸⁸ نهج البلاغة، 402: ... وإذا كان الرفق خرقا...

¹⁸⁹ إذا كان المقام يلزمه العنف فيكون إبداله بالرفق عنفا ويكون العنف من الرفق، وذلك كمقام التأديب وإجراء الحدود مثلا. والخرق بالضم: العنف.

¹⁹⁰ المستنصح اسم مفعول: المطلوب منه النصح فيلزم التفكير والتروي في جميع الاحوال لتلا بروج غش أو تنبذ نصيحة.

¹⁹¹ المني: جمع منية بضم فسكون ما يتمناه الشخص لنفسه ويعمل نفسه باحتمال الوصول إليه، وهي بضائع الموتى لان المتجر بها يموت ولا يصل إلى شيء، فإن تمنيت فاعمل لامنيتك.

¹⁹² نهج البلاغة، 402: والعقل حفظ التجارب. وخير ماجربت ما وعظك. بادر الفرصة... التوكي: الحمقى.

ومن الكرم لين الشيم. بادر الفرصة قبل أن تكون غصة.¹⁹⁴ ومن الحزم العزم. ومن سبب الحرمان التواني.

ليس كل طالب يصيب. ولا كل راكب (18أ) يتوب.¹⁹⁵ ومن الفساد إضاعة الزاد.¹⁹⁶ ولكل أمر عاقبة.¹⁹⁷ ورب مشير بما يضر. ولا خير في معين مهين ولا في صديق ظنين.¹⁹⁸ ولا تبيتن من أمر على غرر. من حلم ساد، ومن تفهم ازداد.

ولقاء أهل الخير عِمارة القلوب. ساهل الدهر ما ذل لك قعوده.¹⁹⁹ وإياك أن تجمع بك مطية اللجاج.²⁰⁰ فإن قارفت سيئة، فاجعل محوها بالتوبة. ولا تخن من ائتمنتك وإن خائنك. (18ب)

ولا تذع سره وإن أذاع سرّك. ولا تشتري بثقة رجاء. ولا تخاطر بشيء رجاء أكثر منه واطلب فانه يأتيك ما قسم لك.

والتاجر مخاطر. خذ الفضل وأحسن البذل! وقل للناس حسنا! وأي كلمة جامعة أن تحب للناس ما تحب لنفسك، وتكره لهم ما تكره لها! إنك قل ما تسلم ممن تسرعت إليه وتندم إن تفضلت عليه.

واعلم أن من المكرم الوفاء (19أ) بالذم. والصدود آية المقت.²⁰¹ وكثرة العلل آية البخل. ولبعض إمساكك عن أخيك مع لطف خير من بذل مع خيف.

7-الصدقة والأخوة والقراءة

ومن الكرم صلة الرحم. ومن يثق بك أو يرحو صلتك إذا قطعت قرابتك. والتجزم²⁰² وجه القطيعة.

→

¹⁹³ غُثَاءُ السَّيْلِ حَمِيلُهُ وَغَثَا الْوَادِي غُثُوًّا مِنْ بَابِ قَعَدَ امْتَلَأَ مِنَ الْغُثَاءِ.

¹⁹⁴ نهج البلاغة، 402: ... ليس كل طالب يصيب.

¹⁹⁵ يتوب: يعود.

¹⁹⁶ زاد الصالحات والتقوى، أو المراد إضاعة المال مع مفسدة المعاد بالاسراف في الشهوات وهو أظهر.

¹⁹⁷ نهج البلاغة، 402: سوف يأتيك ما قدر لك. التاجر مخاطر. ورب يسير أئى من كثير. لا خير في معين مهين. ولا في صديق ظنين .

ساهل الدهر ما ذل لك قعوده. ولا تخاطر بشئ رجاء أكثر منه. وإياك أن تجمع بك مطية اللجاج.

¹⁹⁸ مهين إما بفتح الميم بمعنى حقير فإن الحقير لا يصلح لأن يكون معينا، أو بضمها بمعنى فاعل الاهانة فيعينك ويهينك فيفسد ما يصلح.

والظنين بالظاء. المتهم: وبالضاد البخيل.

¹⁹⁹ القعود بالفتح من الابل ما يقتعده الراعي في كل حاجته، ويقال للبكر إلى أن يثنى وللغصيل، أي ساهل الدهر مادام منقادا وحذ

حظك من قياده.

²⁰⁰ اللجاج بالفتح: الخصومة أي أحذرک من أن تغلبك الخصومات فلا تملك نفسك من الوقوع في مضارها.

²⁰¹ في الأصل، "والصدق آية المقة".

²⁰² في الأصل، "الترحم أو التجزم".

أحمل نفسك من أخيك عند صرْمِهِ على الصلة،²⁰³ وعند صدوده على لطف المسألة،²⁰⁴ وعند جموده على البذل،²⁰⁵ وعند تباعده على الدنوّ، وعند شدّته (19ب) على اللّين، وعند تجرّمه على الأعذار،²⁰⁶ حتّى كأنّك له عبد، وكأنّه ذو نعمة عليك. وإياك أن تضع ذلك في غير موضعه، أو أن تفعله بغير أهله.

لا تتخذنّ عدوّ صديقك صديقاً فتعادي صديقك، ولا تعمل الخديعة، فإنّها تخلّق لئيم. واحتض أخاك التّصيحة، حسنة كانت أو قبيحة،²⁰⁷ وساعده على كل حال، وزلّ معه حيث زال. ولا تطلبن مجازاة أخيك وإن يُحشى التراب (20أ) بفيك!

وخُذْ على عدوك بالفضل! فإنّه أحرى للظفر.²⁰⁸ وتسلم بحسن الخلق. وتجرّع الغيظ. فإني لم أرَ جرعة أحلى منها عاقبة،²⁰⁹ ولا ألدّ منها مغبة.²¹⁰

ولا تصرم أخاك على ارتياب، ولا تقطعه دون استعتاب. ولنّ لمن غالطك فإنه يوشك أن يلين لك.

ما أقيح القطيعة بعد الصلّة، والجفاء بعد الإحاء، والعداوة بعد المودة، والخيانة لمن اتّمتك، والعذر بمن شتم لك. فإن أبر عليك بقطيعة فاستبق له من نفسك بقية (20ب) ترجع إن بدا له ذلك يوماً ما.²¹¹

ومن ظن بك خيراً، فصدّق ظنّه.²¹² ولا تمنعن حقّ أخيك اتكالاً على ما بينك وبينه! فإنّه ليس لك بأخ من أضعت حقّه. ولا يكونن أهلك أشقى الناس بك،²¹³ ولا ترغبن فيمن زهد فيك،²¹⁴ ولا يكونن أخوك على قطيعتك منك على صلته،²¹⁵ ولا يكونن²¹⁶ على الإساءة أقوى منك على الإحسان،²¹⁷ ولا على البخل أقوى منك على البذل، ولا على التقصير أقوى (21أ) منك على الفضل، ولا يكبر عليك ظلم من ظلمك. فإنّه إنّما يسعى في مضرتّه وقد نفعلك. وليس جزاء من سرّك أن تسوّه.

²⁰³ صرّمه: قطيعته، أي ألزم نفسك بصلة صديقك إذا قطعك الخ.

²⁰⁴ نهج البلاغة، 403: أحمل نفسك من أخيك عند صرّمه على الصلة، وعند صدوده على اللطف والمقاربة.

²⁰⁵ جموده: بخله.

²⁰⁶ نهج البلاغة، 403: وعند جرّمه على العذر.

²⁰⁷ نهج البلاغة، 403: وتجرّع الغيظ فإني لم أر جرعة أحلى منها عاقبة ولا ألدّ مغبة. ولن لمن غالطك فإنه يوشك أن يلين لك.

²⁰⁸ نهج البلاغة، 403: فإنّه أحرى للظفرين. وإن أردت قطيعة أخيك فاستبق له من نفسك بقية ترجع إليها إن بدا له ذلك يوماً ما.

ومن ظن بك خيراً فصدق ظنّه. ولا تضعين حق أخيك اتكالاً على ما بينك وبينه فإنه ليس لك بأخ من أضعت حقّه.

²⁰⁹ ظفر الانتقام وظفر التملك بالاحسان، والثاني أحلى وأربح فائدة.

²¹⁰ المغية يفتنّين ثم باء مشددة: بمعنى العاقبة، وكظم الغيظ وإن صعب على النفس في وقته إلا أنّها تجد لذته عند الافاقة من الغيظ، فللعفو لذة إن كان في محله، وللخلاص من الضرر المعقب لفعل الغضب لذة أخرى

²¹¹ بقية من الصلة يسهل لك معها الرجوع إليه إذا ظهر له حسن العودة.

²¹² صدقه بلزوم ما ظن بك من الخير.

²¹³ نهج البلاغة، 403: ولا يكن أهلك أشقى الخلق بك.

²¹⁴ نهج البلاغة، 403: ولا ترغبن فيمن زهد فيك.

²¹⁵ مراده إذا أتى أخوك بأسباب القطيعة فقابلها بموجبات الصلة حتى تغلبه ولا يصح أن يكون أقدر على ما يوجب القطيعة منك على ما يوجب الصلة، وهذا أبلغ قول في لزوم حفظ الصداقة.

²¹⁶ نهج البلاغة، 403: ولا يكونن.

²¹⁷ نهج البلاغة، 403-404: ولا يكبرن عليك ظلم من ظلمك، فإنه يسعى في مضرتّه ونفعك. وليس جزاء من سرّك أن تسوّه.

8- في الرزق

الرَّزَقُ رزقان: ²¹⁸ رزق تطلبه، ورزق يطلبك، فإن لم تأته أذاك. ²¹⁹ واعلم أي بني! أن السدھر ذو صُرُوف. فلا تكن ممن تشد لائمته، ويقلُّ عند الناس عذره. ما أقيح الخضوع عند الحاجة، والجفاء عند الغناء. إنما لك من دنياك ²²⁰ ما أصلحت به مَنُوك. ²²¹

فانفق في حق ولا تكن (21ب) حازناً لغيرك ²²². فإن كنت جازعاً على ما تفلّت ²²³ من يدك، ²²⁴ فاندّم على ما لم يصل إليك! ²²⁵ واستدلّ على ما لم يكن بما كان! ²²⁶ فإنّ الأمور أشباه.

ولا تكفرنّ ذا نعمة! فإن كفر النعم ألم الكفر. واقبل العذر. ولا تكوننّ ممن لا ينتفع بالعطلة إلا بما لزمه فالّمه. ²²⁷ فإنّ العاقل يتعظّ بالأدب، ²²⁸ والبهائم لا تتعظّ إلا بالضرب ²²⁹. اعرف الحق لمن عرفه لك رفيعا كان أو وضيعا. (22أ) واطرح عنك واردات الهموم، بعزائم الصبر وحسن اليقين.

من ترك القصد جار، ²³⁰ و نعم الحظ القنوع. ²³¹ ومن شر ما صاحب المرء الحسد. وفي القنوط التفريط. وفي الخوف من العواقب البقاء. والشح يجلب الملامة، والصاحب مناسب. ²³² والصديق من صدق غيبه. ²³³ والهوى شريك العما. ²³⁴ ومن التوفيق الوقوف عند الحيرة. ونعم طارد الهمّ اليقين وعاقبته. (22ب)

²¹⁸ نهج البلاغة، 404: واعلم يا بني أن الرزق رزقان.

²¹⁹ نهج البلاغة، 404: ما أقيح الخضوع عند الحاجة والجفاء عند الغنى!

²²⁰ في الأصل، "الدنياك"

²²¹ مترلتك من الكرامة في الدنيا والآخرة.

²²² لا تحرص على جمع المال ليأخذه الوارثون بعدك بل أنفق فيما يجلب رضا الله عنك.

²²³ في الأصل، "تفلّت".

²²⁴ تفلت بتشديد اللام أي تخلص من اليد. فلم تحفظه، فالذي يجزع على ما فاته كالذي يجزع على ما لم يصله، والثاني لا يحصر فيقال فالجزع عليه غير لائق فكذا الأول.

²²⁵ نهج البلاغة، 404: فاجزع على كل ما لم يصل إليك.

²²⁶ نهج البلاغة، 404: بما قد كان.

²²⁷ في الأصل، "لربه فالّمه". وفي نهج البلاغة، 404: ولا تكونن ممن لا تنفعه العطلة إلا إذا بالغت في إيالامه.

²²⁸ نهج البلاغة، 404: فإنّ العاقل يتعظّ بالآداب.

²²⁹ ويليّه في نهج البلاغة، 404: اطرّح عنك واردات الهموم بعزائم الصبر وحسن اليقين. من ترك القصد جار.

²³⁰ القصد: الاعتدال. و جار: مال عن الصواب.

²³¹ نهج البلاغة، 404: من ترك القصد جار، والصاحب مناسب، والصديق من صدق غيبه.

²³² يراعى فيه ما يراعى في قرابة النسب.

²³³ الغيب: صد الحضور أي من حفظ لك حقا وهو غائب عنك.

²³⁴ يليه في نهج البلاغة، 404: رب قريب أبعد من بعيد، ورب بعيد أقرب من قريب. والغريب من لم يكن له حبيب. "الهوى شريك العناء" أيضا.

²³⁵ الكذب الذم. وفي الصدق السلامة، رب بعيد أقرب من قريب، وقريب أبعد من بعيد، وغريب من لم يكن له حبيب، لا يعدم ²³⁶ من شفيق سوء ظن.

ومن حمي ظمأ. ومن تعدى الحق ضاق مذهبه. ²³⁷ ومن اقتصر على قدره كان أبقي له. ²³⁸ نعم الخلق التكرم. وآلم اللوم البغي عند القدرة. والحياء سبب إلى كل جميل. وأوثق العروى (24) ²³⁹ طلبك لذلك ²⁴⁰ بتفهم وتعلم لا بتورد الشبهات وعلو الخصومات. وابدأ قبل نظرك في ذلك بالاستعانة بإهلك عليه والرغبة إليه في التوفيق ونبد كل شائبة أدخلت عليك شبهة أو أسلمتلك إلى ضلالة. فإذا أنت أيقنت أن قد صفا لك قلبك فخشع وتم رأيك واجتمع وكان همك في ذلك همًا واحدًا فانظر فيما فسرت لك. وإن أنت لم يجتمع لك رأيك (24ب). ²⁴¹ آخر الشر، فإتاك إذا شئت تعجلته. ²⁴² وأحسن إن أحببت أن يحسن إليك.

واجتمل أخاك على ما فيه. ولا تكثر العتاب، فإنه يورث الضغينة، ²⁴³ ويجر المغبة، واستعتب من رجوت اعتابه. وقطعة الجاهل تعدل صلة العاقل. ومن الكرم منع الحرم.

9- في الزوال والزمان

من كابر الزمان عطب، ومن نقم عليه غضب. ²⁴⁴ ما أقرب النعمة من أهل البغي، وأخلق بمن غدر أن لا (23) يوفي له.

المتوفي أشد زلة، وعلة الكذب أقبح علة. والقلة ذلة. والفساد يبير الكثير. والاقتصاد في اليسير. وبر الوالدين من أكرم الطبائع. والخوف سر لخائف ثعبان ندما. والعاقل من وعظته التجارب. ورسولك ترجمان عقلك. والهوى يجلو العمى. وليس مع الاختلاف اتلاف. ولن يهلك من اقتصد. ولن يفتقر من زهد. ينبغي عن امرئ نبيله.

رب (23ب) ²⁴⁵ باحث عن حقه. ما كل ما يخشى يكون. ولرب هزل قد عاد جداً.

²³⁵ في الأصل، "وعاقبه".

²³⁶ في الأصل، "تعدم".

²³⁷ نهج البلاغة، 404.

²³⁸ ويلي في نهج البلاغة، 404: وأوثق سبب أخذت به سبب بينك وبين الله. ومن لم يبالك فهو عدوك قد يكون اليأس إدراكاً إذا كان الطمع هلاكاً. ليس كل عورة تظهر ولا كل فرصة تصاب. وربما أخطأ البصير قصده وأصاب الاعمى رشده.

²³⁹ انظر بحار الأنوار، 232/74: "وأوثق العروى التقوى".

²⁴⁰ انظر بحار الأنوار، 204/74: "فليكن طلبك لذلك...".

²⁴¹ انظر نهج البلاغة، 394-395؛ بحار الأنوار، 204/74: "...وإن لم يجتمع لك ما تحب من نفسك ومن فراغ نظرك وفكرك فاعلم أنك إنما تحبب العشواء، وتتورط الظلماء...".

²⁴² ويلي في نهج البلاغة، 404-405: وقطعة الجاهل تعدل صلة العاقل. من أمن الزمان خانه، ومن أعظمه أهانه.

²⁴³ الضغن: الحقد، وكذلك الضغينة. وضغن عليّ بضغن ضغنًا.

²⁴⁴ نهج البلاغة، 405: من أمن الزمان خانه، ومن أعظمه أهانه.

²⁴⁵ انظر، المجلسي، بحار الأنوار، 233/74.

من امين الزمان خانه، ومن تعظم عليه اهائه ومن ترغم عليه ازعمه. ومن لجأ اليه اسلمه. وليس كل من رمى أصاب.

وإذا تغير السلطان تغير الزمان. خير أهلك من كفاك. والمزاح يورث الضغائن. اعذر من اجتهد. وربما أكدى الحريص رأس الدين صحة اليقين. تمام الإخلاص تجنب المعاصي. (25) خير المقال ما صدقته الفعال. والسلامة مع الاستقامة. والدعاء مفتاح الرحمة.

سل عن الرفيق قبل الطريق، وعن الجار قبل الدار.²⁴⁶ وكن عن الدنيا على قلعة! احتمل لمن أدل، واقبل عذر من اعتذر إليك، وخذ العفو من الناس، ولا تبغ من أحد مكروها، وأطع أحاك وإن عصاك، وصله وإن جفاك. وعود نفسك السماح، وتخبر من كل شيء أحسنه، فإن الخير عادة. وإياك أن تذكر من الكلام (25ب) قدرا. وأن تكون مضحكا وإن حكيت ذلك عن غيرك.²⁴⁷ وانصف من نفسك قبل أن يتنصف منك.

10- في المرأة

إياك ومشاورة النساء! فإن رأين إلى أفن، وعزمن إلى وهن.²⁴⁸ واكف عليهن من أبصارهن بحجابك إياهن، فإن شدة الحجاب خير لك ولهن من الارتياح بهن.²⁴⁹ وليس خروجهن بأشد من دخول من لا تثق به عليهن.²⁵⁰ وإن استطعت ألا يعرفن غيرك فافعل.

ولا تملك المرأة من أمرك (26أ) ما جاوز نفسها.²⁵¹ فإن ذلك أنعم لحالها، وأرخي لبالها، وأدوم لجمالها. فإن المرأة ربحانة وليست بقهرمانة.²⁵² ولا تعد بكرامتها نفسها، ولا تطمئعها أن تشفع لغيرها،²⁵³ فيميل من شفعت له عليك.

ولا تطل الخلوة مع النساء فيملنك وتملهن. واستبق من نفسك بقية، فإن إمساكك عنهن وهن يرين أنك ذو انتشار خير من أن يعثرن عليك بانكسار. وإياك والتغايير (26ب) في غير موضع الغيرة،²⁵⁴ فإن ذلك يدعو الصحيحة منهن إلى السقم. ولكن أحكم أمرهن. فإن رأيت ذنبا فعجل النكير على الصغير والكثير. وإياك أن تغير الذنب فيهن العتب.

²⁴⁶ ويلي في نهج البلاغة، 405: إياك أن تذكر في الكلام ما يكون مضحكا وإن حكيت ذلك عن غيرك.

²⁴⁷ نهج البلاغة، 405.

²⁴⁸ الافن بالتحريك: ضعف الرأي والوهن: الضعف.

²⁴⁹ نهج البلاغة، 405: فإن شدة الحجاب أبقى عليهن.

²⁵⁰ نهج البلاغة، 405: "وليس خروجهن بأشد من إدخالك من لا يوثق به عليهن". أي إذا أدخلت على النساء من لا يوثق بأمانته فكأنك أخرجتهن إلى مختلط العامة فأبي فرق بينهما؟

²⁵¹ نهج البلاغة، 405: ولا تملك المرأة من أمرها ما جاوز نفسها فإن المرأة ربحانة وليست بقهرمانة.

²⁵² القهرمان الذي يحكم في الامور ويتصرف فيها بأمره. ولا تعد بفتح فسكون أي لا تجاوز بإكرامها نفسها فتكرم غيرها بشفاعتها.

²⁵³ ويلي في نهج البلاغة، ص، 405، وإياك والتغايير في غير موضع غيرة ...

²⁵⁴ التغايير: إظهار الغيرة على المرأة بسوء الظن في حالها من غير موجب.

وأحسن الممالك الأدب، وأقلل الغضب! ولا تُكثر العتب في غير ذنبٍ، فإن استحق أحد منهم ذنبا فأحسن العفو. فإن مع العدل، أشد من الضرب (27i) لمن كان له عقلٌ. ولا تمسكن من لا عقل له! وخفف القصاص! واجعل لكل امرئ منهم عملا تأخذه به، فإنه أخرى ألا يتواكلوا.²⁵⁵

وأكرم عشيرتك! فإنهم جناحك الذي تطير به، وأصلك الذي تصير إليه. فإنك بهم تصل، وبهم تطول، وهم العدة عند الشدة. وأكرم كثرهم، وعُدْ على سفيهم، واشركهم في أمورهم، وتيسر عند (27ب) معسورهم، واستعن بالله. فإنه أكفى معين.

أستودع الله دينك ودينك، وأسأله خير القضاء في الدنيا والآخرة.²⁵⁶

²⁵⁵ يتواكلوا: يتكل بعضهم على بعض.

²⁵⁶ تمت الوصية بحمد الله تعالى وحسن توفيقه. كتبها الفقير إلى الله تعالى مبارك شاه بن قطب غفر الله ذنوبهما في العشر الأول من شعبان المعظم سنة تسع عشرة وسبع مائة حامدا لله تعالى على نعمه ومصليا على نبيه محمد وآله و مسلما تسليما. وصية علي، 28i.

EK: 2 VASIYETİN TÜRKÇESİ

ALİ ALEYHİ'S-SELÂM'IN OĞLU MUHAMMED BİN EL-HANEFİYYE'YE VASİYETİ

(Allah Ondan Rız Olusun)

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla²⁵⁷

Ebû Hafs Ömer b. el-Fazl b. Ahmed el-Verrâk Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Selc'den, o Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer el-Hasenî'den, o Ali b. Abdel es-Sûffî'den, o el-Hasan b. Tarîf b. Nâsîh b. el-Hüseyin b. Ulvân'dan, o Sa'd b. Tarîf'den o da el-Esbağ b. Nübâte el-Mücâşî'den nakille dedi ki: Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib Salevâtullahi aleyh Sıffîn'den Kûfelilerin yanına döndüğünde,²⁵⁸ oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye²⁵⁹ [1b] şöyle bir mektup yazdı:

Zamanın zorlu ve geçici olduğunu bilerek itiraf eden, ömrü geçen, zamana teslim olmuş, dünyayı ayıplayan, ölümlerin mekânında yurt tutan ve kısa zamanda onlara kavuşacak olan fânî babadan; bilmediği şeyi isteyen, helâk olanların yoluna düşen, hastalıkları isteyen, kötü günlere rehin olan, üzerine musibetler ok gibi yağan, dünyanın esiri, gururun taciri, şehvetine kapılmış, hüznülere dost olmuş, ölüme esir olmuş, afetlerin kendisini terk etmediği, başı sıkıntılı, [2a] hüznülerin arkadaşı, afetlerin yakını ve ölümlerin halifesi olan evlâda...

Dünyanın benden yüz çevirdiğini, zamanın bana galip geldiğini ve beni yendiğini anladım ve ahiretin bana yaklaştığını, kendimden başkasını düşündürmediği, derdinin bütün insanların derdini unutturacak bir halde olduğunu gördüğümde bu hal bana yalanı olmayan bir gerçeği, şakaya gelmeyecek ciddi bir işi açıkladı. Seni kendimden bir parça olarak gördüm; [2b] hatta başına bir musibet

SÜİFD / 24

²⁵⁷ Risalenin başında, "Bize bu doğru yolu gösteren Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bize bu yolu göstermeseydi biz doğru yolu bulamazdık." ifadesi ve Osmanlı tuğrası ile birlikte bir mühür bulunmaktadır.

²⁵⁸ Subhî Sâlih burada kullanılan "Hâzırîn" ifadesini, Kûfe yakınlarında bir belde ismi olarak tasvir etmektedir. Ancak biz bunu tarih ve büldân kitaplarından teyit edemedik. Bununla birlikte "Kûfeliler" şeklinde tercüme etmeyi uygun bulduk. Bkz., *Nehc*, 391, 683.

²⁵⁹ Subhî Sâlih'in tahkikinde bulunmayan bazı ifade ve yorumlar için ayrıca bkz., Gölpinarlı, Abdülbaki, *Hz. Ali, Nehcü'l-Belâğâ*, İstanbul trz., 336 vd.; *Nehcü'l-Belâğâ*, trc., Bekir Işık, Vesim Taylan ve Faruk Bozgöz, Ankara 1990, 343 vd.

gelse bana gelmiş olacak; ölüm sana gelmiş olsa, beni alacakmış gibi seni her şeyim saydım da sana bu vasiyeti yazdım.

1. Dünya ve Ahiret Hakkında

Ey oğlum! Yaşasam da ölsem de Allah'tan korkup sakınmanı, onun emrine itaat etmeni, kalbini zikri ile imar etmeni, onun emrine sınıksız sarılmanı tavsiye ederim. Eğer Allah'ın yolunda gidersen, seninle Allah arasında bundan daha sağlam hangi bağ olabilir ki!

Kalbine nasihatlerle hayat ver! [3a] Zühd ile öldür! Yakîn ile kuvvetlendir²⁶⁰ ve onu ölümü anmakla zelim et! Ona fâniliğini ikrar ettir! Dünyanın feci olaylarıyla basiret sahibi kıl! Onu günlerin geçmesiyle olan kötülüklerden ve zamanın felâketlerinden koru! Ona geçmişin haberlerini anlat ve senden öncekilerin başına gelenleri hatırlat! Onların diyarlarında, bıraktıkları eserler arasında gezip dolaş ve bıraktıklarını gör! Neler yaptıklarına, nerden göçüp ve nereye yerleştiklerine bak! Dostlarından ayrıldıklarını ve gurbete yerleştiklerini göreceksin. Kısa bir süre sonra sen de onlardan birisi gibi olacaksın. [3b] Öyle ise mekânını ıslah et! Ahiretini dünya karşılığında satma! Bilmediğin şeyler hakkında konuşmayı, üzerine düşmediği halde söz söylemeyi terk et! Sapacağından korktuğun yola girmel! Çünkü dalâlet karanlığında o yoldan kaçınmak, korkulara boğulmaktan daha iyidir. Ma'rûfu emredip, ona uyanlardan ol! Münkeri de dilinle ve elinle engelle! Münkeri isteyenlerden tüm çabanla uzak dur ve sakın! Allah yolunda hakkı ile cihat et! Hiçbir kınayıcının kınaması seni onun yolundan alıkoymasın! Her nerede olursan ol, hak yolundaki güçlüklerin en zorlusuna korkusuzca atıl! [4a] Dinde anlayış ve kavrayış sahibi ol! Kendini güçlüklerle ve kötülüklerle karşı sabretmeye ve direnmeye alıştır!²⁶¹ Şüphesiz sabır ne güzel ahlâktır.

Her işinde Rabbine sığın! Böylece sağlam bir barınağa ve güçlü bir sığınağa sığınmış olursun. Rabbinden istediklerin konusunda ihlâslı ol! Çünkü vermek de almak da onun elindedir. Hayrı çok iste ve işin hayırlısını seçmekte çok dikkatli ol! Vasiyetimi iyice anla! Sana gösterdiklerimi görmezlikten gelme! Çünkü sözün en hayırlısı fayda verenidir.²⁶²

Ey oğlum! Senin ve benim yaşlandığımı ve zaafımın arttığını gördüğümünden, [4b] gönlümdekileri aktarmadan ecelim gelir, bedenimdeki gibi görüşümde de bir zayıflık olur ya da dünya fitnesinin bastırması veya hevâmın anlayışı engellemesi sonucu, söz dinlemeyen biri haline gelmemen ve mizacını düzeltmen için, önceden vasiyetimi yazmaya karar verdim.²⁶³ Gencin kalbi boş bir toprağa benzer, ne ekersen onu kabul eder. Bu nedenle kalbin katılaşmadan ve kafası karışık hale gelmeden, henüz gençlik çağında tecrübelilerin birikimleri ve deneyimlerinden

SÜİFD / 24

²⁶⁰ Krş. Nehc, 392.

²⁶¹ Krş. Nehc, 393.

²⁶² Krş. Nehc, 393.

²⁶³ Krş. Nehc, 393.

sana yetecek miktarı edinmen için [5a] edebi öğretmeye başladım. Bu sayede sen aramadan edinmiş ve tecrübe devasıyla afiyet bulmuş olacaksın. Bunlardan bizim geçirdiğimiz tecrübeler sana açıkça anlatıldı. Ayrıca o günlerde bizim için belirsiz olan hususlar da sana aydınlatıldı.

Yavrucuğum! Başkaları gibi uzun ömürlü değilsem de onların hayatlarını inceledim,²⁶⁴ haberlerini tefekkür ettim, bıraktıkları arasında gezindim, nihayet onlardan biri haline geldim. Hatta her tecrübeli insanla birlikte yaşamış gibi oldum. [5b] Hallerinin durusunu bulanığından, faydalısını zararlısından ayırdım. Senin için her işin zarifini özetledim ve güzeline hedefledim. Belirsiz olanlarını senden uzak tuttum. Müşfik bir babanın ilgilenmesi gereken hususlarla senin problemlerinin aynı şeyler olduğunu gördüm. Sen henüz gençsin, zamanın çok, iyi niyetli ve saf yürekli iken, böyle bir edep eğitimini, Aziz ve Celil olan Allah'ın kitabını, onun tevilini, [6a] İslâm'ın şeriatını, ahkâmını, helâlini ve haramını bir arada öğretmeyi hedefledim. Senin için bundan fazlasını vermiyorum. İnsanların hevâlarına uyup ihtilâfa düştükleri konulara senin de karışmaktan korktum. Benim için, sana hatırlatmak istemediğim halde bu konuda söylenebilecek sözler, seni akıbeti helâke götürecek bir işe bırakmaktan daha iyidir.²⁶⁵ Allah'tan seni doğru yola iletmesini ve maksadına ulaşmada sana başarı lütfetmesini diliyorum. Bu gerekçelerle sana bu vasiyetimi yazdım.

Bununla birlikte bil ki oğlum, kendi boş fikir ve görüşlerinden vazgeçmen, beni en çok sevindirecek şeydir. [6b]²⁶⁶ Şayet bu türlü fikirleri terk etmezsen, şaşkınlığa kapılıp, karanlığa düşeceksin. Dini isteyen kişi ne şaşırır ne de karışır. Boş şeylerden uzak durmakta fayda vardır ve en iyisi budur. İşin başında ve sonunda sana söyleyeceğim şeyler bunlardır.²⁶⁷

Benim, senin, öncekilerin ve sonrakilerin İlahı, yerlerde ve göklerde olanın Rabbi olan Allah'a lâayk olduğu ve gerektiği şekli ile hamd ettiğimi sana bildiririm. Ondan nebimiz olan Hz. Muhammed'e Ehl-i Beyt'ine ve nebîlere, kendilerine salât edenlerin duasıyla salât etmesini isterim. [7a] Allah'ın bize, duaya muvaffak kıldığı konularda, üzerimizdeki nimetlerini, duamızı kabul etmek suretiyle tamamlamasını niyaz ederim. Zira sâlih ameller ancak onun nimetleri ile tamama erer. Ey oğlum! Sana dünyanın durumunu, ehline zevalini ve ahirete intikale dair haberleri bildirdim.²⁶⁸ Ahiretten ve ehli için orada hazırlanan şeylerden haberdar ettim, ibret alman için dünya ve ahiret hakkında misal vereceğim.²⁶⁹

Dünyayı tanıyan kimsenin durumu; harap bir evden, geniş ve otlığı bol olan yere yolculuk edene benzer.²⁷⁰ [7b] Onlar, genişlik ve bolluk diyarı yurtlarına

²⁶⁴ Krş. Nehc, 393.

²⁶⁵ Krş. Nehc, 394.

²⁶⁶ Krş. Nehc, 394-395.

²⁶⁷ Krş. Nehc, 395-396.

²⁶⁸ Krş. Nehc, 396.

²⁶⁹ Krş. Nehc, 396-397.

ve yerleşecekleri evlerine gelmek için, yolculuğun zahmetine, dostlarından ayrılığa, yemeğin kıtlığı ve uykusuzluktaki yolculuğun meşakkatlerine katlanırlar. Artık onlar için bu sıkıntılardan hiç birisi kalmaz, zorluk ve zarar da görmezler. Onlar için yaklaştıkları evlerinden ve yurtlarından daha sevimli başka bir şey de bulunmaz. Dünyaya aldanan kimsenin durumu ise, nimeti bol, mamur bir evden, harap ve kıtlıktan kupkuru kesilmiş bir yere göçen kimseye benzer. Onlar için önce bulundukları yerden ayrılmak kadar kötü, [8a] o çirkin yere gitmek ve oraya sürülmek kadar korkunç bir şey yoktur.

2. Âlim ve Cahiller Hakkında

Kendini âlimlerden saymaman için sana cehaletin çeşitlerini saydım. Şayet sana bilmediğin bir şey gelirse bu sana zor gelir. Çünkü âlim bilmediklerinin arasında bildiklerinin çok az olduğunu fark eder, bununla kendisini cahil sayar da öğrendikleri ile ilim yolundaki gayreti artar, hâlâ öğrenci olarak kalır, isteği devamlı olur ve onun öğreneceği şeyler bulunur, âlimlere saygılı olur, görüşlerinde sabit fikirli olmaz, gereksiz yere konuşmaz ve yanlışlığa düşmekten çekinir. [8b] Şayet bilmediği bir şeyle karşılaşır ise bunun cehaletinden kaynaklandığını bilir ve bunu inkâr etmez. Cahil ise, bilmediği konuda kendisini âlim sayar, kendi fikriyle yetinir, âlimlerden uzak durur ve onları karalar, kendisine karşı çıkanı hatalı kabul eder ve bilmediği konularda insanları yanlış yöne sevk eder. Cahil olduğu konulardaki bilgileri reddeder ve yalanlar, cehaletinden dolayı "Ben böyle bir şey bilmiyorum ve böyle bir şey olduğunu kabul etmiyorum, olacağını da sanmıyorum [9a] ve benim bilmediğim halde böyle bir şey nasıl olabilir ki!" der. Bu tür şeyler cehaletiyle birlikte kendisine aşırı güveninden, saplantısından ve bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Böyle bir kimse cahillikten yararlandığı, bilmediği konularda inatçı olduğu ve ilim karşısında büyüklük tasladığı halde bilmediği konularda karma karışık düşünceleri ile sana yararlı da olamaz.

Ey oğlum! Vasiyetimi anla ve nefsinin kendin ile başkaları arasında tartı haline getir! Kendin için sevdiğini, başkaları için de sev! Kendin için çirkin gördüğün şeyi başkaları için de kerih gör! Zulme uğramayı sevemediğin gibi, kimseye de zulmetme! Sana iyi davranılmasını istediğin gibi, başkalarına da iyi davran! [9b] Başkalarında çirkin gördüğün şeyi, kendinde de çirkin gör! Kendine yapılmasını istemediğin şeyleri başkalarına yapma!²⁷¹ Bilmediğini söyleme, hattâ bildiğinin tamamını da söyleme! Kendine söylenmesinden hoşlanmadığın şeyleri de söyleme!²⁷²

Bil ki! Kendini beğenmek doğru değildir ve gönüllerin afetidir. Maksadına kavuştuğunda, Rabbine karşı daha büyük bir huşû içinde ol!²⁷³

→

²⁷⁰ Krş. Nehc, 397.

²⁷¹ Krş. Nehc, 397.

²⁷² Krş. Nehc, 397.

²⁷³ Krş. Nehc, 397-398.

3. Ahirete Hazırlık Tövbe ve Dua Hakkında

Ey oğlum! Önünde uzun, aşılması zor bir yol ve büyük korkular var.²⁷⁴ Öyle ise [10a] yükü hafif bir omuzla birlikte iyi bir rehberliğe ve azığa ulaşmaya muhtaçsın.²⁷⁵ O halde gücünün üstünde bir yükü sırtına yükleme! Aksi takdirde bu sırtına yük ve üzerine sorumluluk olur. Yoksullardan ihtiyaç gününde, azığını yüklenecek birisini bulduğunda, bunu ganimet bil ve zengin iken senden borç istemesini değerlendir! Zor durumda kaldığında da verdiğini geri al!

Bil ki! Önünde ya cennete [10b] ya da cehenneme çıkan çetin bir engel var. Oraya varmadan önce kendine gel! Bil ki, dünyanın ve ahiretin tasarrufu elinde olan Yüce Allah, af dileyip dua etmene izin vermiş, kabul etmeyi de üzerine almıştır. Vermesi için istemeni, seni razı etmesi için de dilemeni emretmiştir. O, Rahimdir Kerimdir. Seninle kendisi arasına bir engel koymamıştır. O sana şefaet etmesi için seni bir başkasına muhtaç etmemiştir. Kötü işlerden sonra tövbe etmeyi de yasaklamaz. Cezalandırılacak suçu yüzünden kulunu ayıplamaz.²⁷⁶ Tövbe ile yöneldiğinde seni ayıplamaz ve yaptığın kötülüğün cezasını hemen vermez. Kötü bir duruma düştüğünde seni ifşa etmez, [11a] günah konusunda seninle tartışmaz, rahmetinden ümitsizliğe düşürmez, tövbe etmen konusunda seni zorlamaz, aksine tövbeni gūnahtan vazgeçmek olarak kabul eder. Yapılan kötülüğe bir misli ile, edilen bir iyiliğe de on misli ile karşılık verir.²⁷⁷ Tövbe ve rıza kapısını açar. Ne zaman istersen seni duyar, fısıltı ile yalvarıldığında da fısıltını işitir. O'na ihtiyacını söyler, gönlündekileri açar, dertlerini şikâyet eder, işlerinde yardım diler, insanlardan ve kendisinden gizlediğin her türlü konuda sıkıntılarını gidermesini istersin.²⁷⁸ [11b]

İhtiyacını istemeye izin vererek, hazinelerinin anahtarlarını eline verdi. Ne zaman dilersen hazinelerinin kapısını dua ile açarsın. Bunun için dualarında ısrarlı ol ki, sana rahmet kapıları açılsın!²⁷⁹ İcabetin gecikti diye ümitsizliğe kapılma! Çünkü verilen, istenenle ilişkilidir. Belki de isteyenin eciri artsın, isteyene daha çok verilsin diye icabetin gecikebilir. Bazen de bir şeyi istersin de verilmez. Ondan daha hayırlısı ya hemen ya da daha sonra verilir. [12a] İstedığın nice şeyler vardır ki, eğer verilirse dinin ya da dünyanın helâk olur. O halde sorumlu olduğun konularda seni ilgilendiren şeyleri iste!²⁸⁰ Bu durumda kimsenin kimseye vebali kalmaz. Bu tavrın iyi ile de sonuçlansa, kötü ile de sonuçlansa, Allah'tan mükâfatını alırsın. Şüphesiz Allah çokça affeden ve kerem sahibi olandır.

²⁷⁴ Krş. Nehc, 398.

²⁷⁵ Krş. Nehc, 398.

²⁷⁶ Krş. Nehc, 399.

²⁷⁷ Krş. Nehc, 399.

²⁷⁸ Krş. Nehc, 399.

²⁷⁹ Krş. Nehc, 399.

²⁸⁰ Krş. Nehc, 399-400.

4. Ölüme Hazırlık Hakkında

Ey oğlum! Dünya için değil ahiret için, bekâ için değil fenâ için, hayat için değil ölüm için yaratıldığını bil!²⁸¹ Ne kadar kalacağını bilmediğin bir evde, alınıp götürüleceğin bir durakta, [12b] ahirete varacağın bir yoldasın. Sen, korkan kim-senin kurtulamayacağı, sana erişmesi kaçınılmaz olan, sonunda mutlaka tadacağın ölümün avısın. Tövbe etmen gerektiğini düşündüğün halde kötü bir iş yaparken ölümü tatmaktan kork ki, ölüm gelip tövbe ile aranı açmasın!²⁸² Eğer böyle olmazsan, kendini helâk ettin demektir.

Ey oğlum! Ölümü anmayı çoğalt, sana gelinceye kadar onu hatırında tut, ona karşı hazırlıklı ol! Gafil bir durumda iken ona yakalanma! Ahireti, orada bulunan nimetleri [13a] ve elîm azabı hatırlamayı artır! Çünkü bu seni dünyada zahitleştirir ve onun gözündeki değerini düşürür. Allah bu konuda seni uyardı, sana nasihat etti ve dünyanın kötülüklerini açıp gösterdi. Dünya ehlinin dünyaya üşüşüp onu baki imiş gibi görmesi sakın seni aldatmasın! Onlar ancak havlayan köpekler, av peşinde koşan canavarlar gibidirler. Biri diğerine havlar, üstün olanı zayıf olanını yer, büyüğü küçüğünü kahreder. Onlar, [13b] bir kısmı bağlı, bir kısmının da bağları çözülmüş, boş bir vadide, gözeten çobanı ve bakanı olmayan, meraya salınmış develer gibidirler. Orada oynamaya dalmış, arkalarındaki (ahireti) yavaş yavaş unutmuşlar ve karanlık ölüm gelip çökmüştür. Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, oradan ayrılmaları çok yakındır.

Bil ki! Bineği gece ile gündüz olan kişi, duruyor olsa da zaman onu alır götürür. Zikri yüce olan Allah dünyanın harap, ahiretin de mamur olmasını ister.

Ey oğlum! Dünya ile ilgili zahit olmanı istediğim konularda zahit olursan, [14a] dünyaya karşı kendini bilmiş olursun. Nasihatimi kabul etmesen bile yine de seni dünya konusunda uyarırım. Kesinlikle iyi bil ki, dünyalık emeline ulaşamaz ve ecelinden kaçamazsın.²⁸³ Şüphesiz senden öncekilerin olduğu yolda olduğunu yakinen bilmeni isterim.²⁸⁴ Öyleyse isteklerini gözden geçir ve tamahkâr olma! Nice istek vardır ki, insanı kavgaya götürür. Her isteyen kurtulamaz, kazancını güzel (helal) tutan da muhtaç olmaz.

5. Yöneticilerle İlişkiler ve İstemek Hakkında

SÜİFD / 24

135

Nefsin seni aşâğılık isteklere çağırsa bile, ona böylesi şeylere yöneltmemekle ikram et! Çünkü kendini zelim etmekle hiçbir şey kazanamazsın. [14b] Allah seni hür olarak yaratmışken, başkalarına kul olma! Şerle gelen hayra, hayır denmez, zorlukla gelen kolaylığa da kolaylık denmez.

Aç gözlülük ile yola çıkmaktan sakın! Çünkü o seni hızla helâk suyunun başına götürür. Eğer yapabilirsen, Aziz ve Celil olan Allah'la arana bir nimet sahibi

²⁸¹ Krş. Nehc, 400.

²⁸² Krş. Nehc, 400.

²⁸³ Krş. Nehc, 401.

²⁸⁴ Krş. Nehc, 401.

sokma. Çünkü sen, ancak payını alacak, nasibine ulaşacaksın. Her ne kadar her şey [15a] Allah'tan ise de, Allah Teâlâ'dan gelen az şey, yarattıklarından gelen çok şeyden daha büyük ve daha yücedir.²⁸⁵

Eğer düşünürsen -En güzel misal Allah'a aittir- meliklerden isteyip de elde ettiğin şeylerde seni küçültme, değersiz ve bayağı şeylerden, sana ulaşan şeylerin çoğunda bir utanma olduğunu fark edersin. Sen dinini ve namusunu bir bedel karşılığı satan değilsin. Aldanan kişi Allah'tan gelecek nasibini kaybedendir. Dünyadan sana geleni al! Sana ulaşmayana da minnet etme! Şayet yapamazsan, bunu istemeye devam et ki, kazancın olsun! Seni dinin ve namusundan uzaklaştıracak kişilere yaklaşımdan sakın ve yöneticilerden uzak dur! [15b] Şeytanın aldatmalarından kendini güvende görüp, ne zaman bir sapıklık görsem onu defederim deme! Çünkü senden öncekiler işte böyle helâk oldular.

Şüphesiz Ehl-i kible ahirete inanmışlardır. Onlardan bazılarının ahiretini dünyaya sattıklarına kanaat getirirsen, bunun hiçbir kimse için iyi olmayacağını bilmelisin. Böylelerini şeytan hilesi ve tuzağı ile aldatır da, ancak değersiz bir dünya metai karşılığında, içinde helâk olacağı şeye atar. Onu bir şeyden diğerine sürükleyerek Allah'ın rahmetinden ümit kestirir, İslâm'ın ve [16a] ahkâmının zıddına olan şeylerin içine atar.

Senin nefsin dünyayı ve sultanlara yakın olmayı ister. Söylediklerimin içinde, senin iyiliğine olan ama sana yasaklanan şeyleri de seversin. Bu durumda diline hâkim ol! Çünkü kızgınlık anında yöneticilere yakın olmanın değeri kalmaz. Onların hallerini sorma, geçimsizliklerinden söz etme ve aralarına katılma! Pişman olmaktansa susmakta selâmet vardır. Susmakla yapacağın yanlışın pişmanlığı, konuşmandan kaynaklanan ve vakti geçmiş pişmanlığından daha iyidir. Bu, bir kabın içinde olanı, ağzını bağlamadan korumaya benzer. Elinde olanı korumak, [16b] başkasının elinde olanı istemekten daha iyidir.

Güvenilir olmayan kimseyle konuşma! Yalancı olabilir ve yalan bir zillettir. Dolayısıyla yalandan ve yalancılardan uzak dur.

6. Güzel Ahlâk Hakkında

Kanaatle birlikte olan iyi bir tedbir, israfla birlikteki çokluktan daha iyidir.²⁸⁶
SÜİFD / 24 Ümitsiz kalmak, insanlardan istemekten daha iyidir.

136 İffetli bir sanatkâr olmak, günahkâr bir zengin olmaktan daha iyidir. Kişi kendi sınığını en iyi kendisi saklar, pek çok çalışanın çalışması kendisine zarar verir.

Çok konuşan boş konuşur, tefekkür eden basiretli olur.²⁸⁷ [17a] Salih insandan dost edinmek, kişinin en büyük şansıdır. Hayır ehline yakın ol! Böylece

²⁸⁵ Krş. Nehc, 402.

²⁸⁶ Krş. Nehc, 402.

²⁸⁷ Krş. Nehc, 402.

sen de onlardan olursun. Şerlilerden uzak dur! Böylece onlardan uzaklaşmış olursun.²⁸⁸

Sû-i zanna kapılma! Haram ne çirkin şeydir. Zayıflara zulmetmek, zulmün en çirkinidir. İstenmeyen şeylere karşı sabırlı davranmak kalbi korur. Yerinde gösterilmeyen şefkat, şefkat değil şiddet olur. Bazen ilaç hastalığın kaynağıdır.

Bazen ehil olmayıp da nasihat veren, nasihat isteyenı kandırır. Arzularına kapılıp onlara bel bağlamaktan sakın! Çünkü onlar [17b] ahmaklığın sermayesi, dünya ve ahiretin hayal kırıklığıdır.²⁸⁹

Ateşin odunu temizlediği gibi sen de kalbini edeple temizle! Geceleyin odun toplayan ya da yoldaki toz toprak gibi olma! Tecrübelerini artır! Başına gelenlerin en hayırlısı, sana en çok ders verendir.

Yumuşak huyluluk asalettendir. Sıkıntıya düşmeden fırsatları değerlendir! Azimden kararlılık doğar. Gevşeklik mahrumiyetin sebeplerindendir.

Her isteyen istediğine kavuşamaz. Her giden [18a] geri dönemez. Azığı olmamak, fesattandır. Her işin bir sonu vardır. Çoğu yol gösteren aslında yanlış yönlendirir. Ne zayıf bir yardımcıda ne de şüpheli bir arkadaşta hayır vardır. Şüpheli şeyler için geceler boyu bekleme! Sabırlı olan efendi, anlayışlı olan da, bolluk bereket içinde olur.

Hayır ehline kavuşmak kalbi imar eder, zamanı kolaylaştırır, seni, sana kolay gelen şeylere yönelterek, zamanı da kolaylaştırır.

Günahta ısrarcılıktan sakın! Şayet bir kötülük işlersen, tövbeyi onun mahvedicisi yap! Sana ihanet edilse bile, [18b] sen emanet edilene ihanet etme!

Dostun senin sırnı ifşâ etse bile sen onun sırnı ifşâ etme! Dostunun güvenini satma/umudunu boşa çıkarma! Bir şeyi hak ettiğinden daha fazlasıyla isteyerek tehlikeye atma! O sana kısmetin olarak gelecektir.

Ticaretle uğraşan kimse risk alan kimsedir.²⁹⁰ Faziletli davran ve karşılık vermede güzel olanı tercih et! İnsanlara güzel şeyler söyle! Kendin için güzel gördüğün şeyleri insanlar için de güzel gör, kendin için çirkin gördüğün şeyleri onlar için de çirkin gör! Şüphesiz elde etmek için acele ettiğin şey sana az gelebilir ve makbul gördüğün şeyden pişman da olabilirsin.

Bil ki! Saygın ve vefalı olmakla birlikte, [19a] kınanmak da vardır. Yüz çevirmek kinin belirtisidir. Aşırı hastalıklı olmak cimriliğin alâmetidir. Arkadaşına tatlı dille yardımcı olamayacağını söylemen, başa kakmakla birlikte iyilik yapmaktan daha hayırlıdır.

²⁸⁸ Krş. Nehc, 402.

²⁸⁹ Krş. Nehc, 402.

²⁹⁰ Krş. Nehc, 402-403.

7. Dostluk Kardeşlik ve Akrabalık Hakkında

Sıla-ı rahim saygıdandır. Sen akrabalarınla bağını kesersen sana kim güvenip de ilişkilerini sürdürebilir?! Mahrum kılmak, ayrılığa yol açar.

Kardeşin sana sila-i rahmi kestiğinde, iyilik etmediğinde, yakın iken uzaklaştığında, yumuşak iken sert davrandığında, [19b] mazeretsiz yere bir kabahat işleyip de, sanki sen onun kuluymuşsun da, o senin efendinmiş gibi davrandığında, kendini kardeşinin bu davranışlarına katlanmaya zorla! Yaptığın şeyi yerli yerince yap! Lâyık olmayana da bunu yapma!²⁹¹

Dostunun düşmanını dost edinme! O zaman dostuna düşman görünmüş olursun. Onunla ilişkilerini kesip koparma! Çünkü bu kötü bir ahlâktır. Kardeşine nasihatini tutsa da, tutmasa da nasihat ver! Ona her durumda yardım et! Onunla gittiği yere kadar git! Ağzını toprakla doldursa bile, kardeşinin cezalanmasını sakın isteme! [20a]

Düşmanına karşı faziletle davran! Çünkü zafer için doğru olan budur. Güzel ahlâkla selâmete çıkarsın. Kinini içine atmalısın (yutmalısın), zira ben bundan daha tatlı bir yudum görmedim.²⁹²

Şüpheli bir şeyden dolayı kardeşinle ilişkini askıya alma! Duygularını açıp ona sitem etmeden ilişkini de kesme! Sana kaba davranana sen iyi davran! O zaman o da sana iyi davranır.

Akrabalıktan sonra sila-i rahmi kesmek, kardeşlikten sonra yabancı olmak, dostluktan sonra düşmanlık, sana güvenen kimseye ihanet etmek, sana hakaret eden kimseden af dilemek zorunda kalmak ne kötüdür. Eğer seninle ilişkisini kesecek olursa, bir gün fikir değiştirdiğinde, gönlünde ona dönüp gidebileceğin [20b] bir yer ayır!

Senin hakkında iyi düşünenin zannını boşa çıkarma! Kardeşinin hakkını inkâr etme! Seninle kardeşin arasında olan güvene dayanarak, onu hakkından mahrum etme! Zira kendisine haksızlık ettiğin kişi, senin kardeşin olmaz. Ehlin sana karşı insanların en kötüsü olmasın. Senden uzak duran kişiye rağbet etme! Kardeşin seninle bağlarını kesmesin! Senin iyiliğinden daha fazla kötülüğü, senin cömertliğinden daha fazla cimriliği, senin erdeminden daha fazla kusuru olmasın! [21a] Sana zulmedenin zulmünü gözünde büyütme! Çünkü o kendisinin zararına, senin de lehine çalışmaktadır. Seni sevindirenin karşılığı ona kötü davranman değildir.

8. Rızık Hakkında

Rızık senin aradığın ve seni arayan olmak üzere iki türlüdür. Sen ona gitmesen de o sana gelir.²⁹³ Ey oğlum! Bil ki, zaman akıp gider. Pişmanlığı artanlardan ve mazereti halk arasında dolaşanlardan olma! İhtiyaç halinde iken alçalmak ve

²⁹¹ Krş. Nehc, 403.

²⁹² Krş. Nehc, 403.

²⁹³ Krş. Nehc, 403-404.

zenginken sıkıntı çekmek ne kötüdür. Dünyadan kazandığın, ahirette karşına çıkacak olandır.

Doğru yolda infak et! [21b] Kendinden başkası için biriktirme! Elinden kaçtığına üzülecekse, sana ulaşmayan şeyler için hayıflan! Olmayanı olup bitenden çıkar da anla! Çünkü işlerin hepsi birbirine benzer.²⁹⁴

Nimet sahibine karşı nankör olma! Çünkü nimeti inkar, küfrün acısıdır. Özürleri kabul et! Zorlanmadıkça öğüt almayanlardan olma! Çünkü akıllı kişi edepli bir biçimde öğüt alır. Hayvanlar ise, dayakla akıllanır. İster itibarlı ister sıradan birisi olsun, sana değer verene sen de değer ver! [22a] Gelen sıkıntıları büyük bir sabır ve sağlam bir imanla gider!

Tutumluluğu terk eden haddi aşmıştır. Kanaat ne güzel bir huydur. Haset, insanın en şerli arkadaşıdır. Ye'se düşmek aşırılıktır. Akıbetten korkmada beka vardır. Kıskançlık düşmanlığı, dostluk yakınlığı celbeder. Dost sen yokken de dostluk gösterendir. Hevâ körlüğün ortağıdır. Belirsizlik zamanında karar verebilmek Allah'ın yardımındandır. Yakîn, sonucu ne güzel bir sıkıntı gidericidir. [22b] Nice yalan vardır ki, kınanmayı hak eder. Doğrulukta kurtuluş vardır. Nice uzak, yakından daha yakındır, nice yakın, uzaktan daha da uzaktır. Garip, hiçbir dostu olmayan ve dostlarının sû-i zannından kurtulamayan kimsedir.²⁹⁵

Kızgınlıkla hareket eden susuz kalır. Hakka karşı gelenin yolu daralır. Haddini bilen değeri baki kalır. Cömertlik ne güzel bir ahlâktır. Kudretli birisinin haddi aşarak zulmetmesi, daha sonra pişman olmasına yol açar. Hayâ bütün güzel şeylerin sebebidir. Takip edebileceğin en güvenli yol, [24a] kuşkulara kapılarak ve tartışmalara dalarak değil, anlayarak ve öğrenerek bunu elde etmeye çalışmandır. Bu konudaki arzun Rabbinden yardım istemek ve seni başarılı kılmasını dilemekle olsun, sana musallat olan ve seni sapıklığa götüren her türlü şüpheyi dalmakla değil! Bir de görürsün ki, kalbin anlaşılmış, huşûya kavuşmuş, düşüncen istikrara ermiş ve derlenmiş, toparlanmış, bu konudaki gayretin de tek bir gayret haline gelmiştir. Şayet bu konuda fikrin derlenip toparlanmazsa [24b]²⁹⁶ kötülüğü ertelet! Dilediğin zaman onu erkene alabilirsin. Sana iyi davranılmasını istiyorsan sen de iyi davran!

Kardeşine karşı güzel huy sergile! Fazla kınama çünkü bu kini doğurur, mahrumiyeti çeker ve cezalandırılmasını istediğin kişinin sana karşı gazabına sebep olur. Cahilden uzak olmak, akıllıyı ziyaret etmeye denktir. Haramdan sakınmak Allah'ın ikramındandır.

SÜİFD / 24

²⁹⁴ Krş. Nehc, 404.

²⁹⁵ Krş. Nehc, 404-405.

²⁹⁶ Krş. Nehc, 395.

9. Zaman Hakkında

Kim zamanla inatlaşırsa zarar görür. Kim ondan intikam almaya çalışırsa, gazaba uğrar. Azgınlık ehlinden intikam almanın vakti çok yakındır. Aldatana vefâ göstermemek ne kadar da uygundur. [23a]

Müttaklî gibi görünen kimsenin ayağının kayması en kötü olanıdır. Yalancının hastalığı ise en kötü hastalıktır. Azlık zilletir. Fesat çoğu insanı yok eder. İktisatta kolaylık vardır.

Anne babaya iyilik etmek insanın asaletindendir. Korkaklık insanın pişmanlığına yol açan bir sırdır. Akıllı, tecrübelerden nasihat alan kimsedir. Rehberin aklın olsun, hevâya tâbi olmak körlüğü doğurur. İhtilafta birlik olmaz. İktisat eden helâk olmaz. Zahit olan fakirlik görmez. İnsanın şerefli olması gerekir.

Ölümünü arayan nice [23b] kişiler vardır. Korkulan her şey korkanın başına gelir. Nice şaka olsun diye söylenen şey gerçek olur.

Kim zamandan emin olursa zaman ona ihanet eder. Kim ona büyüklük taslamaya çalışırsa zaman onu aldatır. Kim de onu yönetmeye çalışırsa o onu yönetir.²⁹⁷ Kim ona sığınırsa güvende olur. Her ok atanın oku hedefine varmaz.

Sultan değiştiğinde zaman da değişir.²⁹⁸ Yakının hayırlısı sana yetendir. Mizah kini doğurur. Çalışanı mazur gör! Belki de hırsta cimri davranmak, dinin başı ve yakının sıhhatidir. Tam bir ihlâs günahlardan korur. [25a] Sözün hayırlısı, fillerin kendisini tasdik ettiğidir. Kurtuluş doğru yoldadır. Dua rahmetin anahtarıdır.

Yola çıkmadan önce yoldaşı, eve girmeden önce komşuyu ara! Dünyadan kendini sakın! Sana yol gösterene katlan! Senden özür dileyenin özrünü kabul et! İnsanları affet! Kimseden çirkin bir şey nakletme! Sana isyan etse de kardeşine itaat et! Seni gücendirse de sen onu ara sor! Nefsini affetmeye alıştı! Her şeyin en güzelini seç! Çünkü hayırlı olan fitrattandır. [25b] Çirkin ve boş söz söylemekten sakın! Senden başkasından nakletsen bile güldürecek söz söyleme! Acınacak hale düşmeden önce nefsinden uzaklaş!

10. Kadınlar Hakkında

Kadınlara danışmaktan sakın! Onların reyleri zayıf, azimleri gevşektir. Onların bakışlarından örtünle sakın! Çünkü hicabın çokluğu hem onlar için hem de senin için şüphe bakımından daha hayırlıdır. Kadınların, güvenmediğin kişilerin yanına çıkmaları, güvenmediğin kişilerin kadınların arasına karışmasından daha iyidir. Senden başkasını tanımamalarını sağlayabiliyorsan, bunu yap!

Kadına [26a] yapabileceğinden daha fazla iş yükleme! Çünkü bu narin olmasını, zihninin rahatlığını ve güzelliğinin devamını sağlar. Zira kadın bir çiçektir, hizmetçi/güçlü değildir. Kadını kendi yüceliğinden başka bir yerde görme! Kendi-

²⁹⁷ Krş. Nehc, 405.

²⁹⁸ Krş. Nehc, 405.

sinden başkasına da şefaâtçi yapma! Şefaât ettiği kimsenin lehine, senin aleyhine meyledebilir.²⁹⁹

Kadınlarınla uzun süre başbaşa kalma! Aksi takdirde ya seni usandırırlar ya da sen usanırsın. Kendine belirli bir zaman ayır! Çünkü seni iradene sahipken görmeleri ve bu durumda onlardan uzak kalman, onlara kapılmış bir vaziyette görmelerinden daha hayırlıdır. Kiskanılacak yerden başka yerde [26b] kıskançlığa kalkışma! Çünkü bu, onlarda şüpheyi doğurabilir ve doğruyu eğri gösterebilir. Onların işlerini sağlam yap! Eğer büyük ya da küçük bir günah görürsen uyarmakta aceleci davran! Günaha karşı müsamahakâr davranma! Çünkü bu yenilerine kapı açar.

Emrinde olan kölelere karşı iyi davran ve kızgınlığını azalt! Günahın olmadığı yerde onları çok azarlama! Eğer birisi bunu hak ederse affederek güzellik göster! Çünkü akıllı olan kimseye adaletle davranmak, dövmekten daha etkilidir. [27a] Akıllı olmayan kimseyi yanında tutma! Kısasta aceleci davranma! Herkese yapabileceği işi ver! Böyle yapman tembellik göstermemeleri bakımından daha iyidir.

Akrabalarına iyilik et! Çünkü onlar kendisiyle uçtuğun kanatlarındır. Onlar senin kendilerine bağlı olduğun asıllarıdır. Onlarla yapacağın işlerin üstesinden gelirsin. Aynı şekilde onlar, zor zamanındaki desteğindirler. Onların çoğuna ikramda bulun! Düşkünlerine yardım et! İşlerinde onlara katıl! [27b] Sıkıntılı zamanlarında zorluklarını kolaylaştır! Allah'tan onlar için yardım dile! Çünkü yardımcı olarak o yeter!

Seni dininde ve dünyanda Allah'a emanet ediyorum. Dünyada ve ahirette sana hayırlı bir son diliyorum.³⁰⁰

BİBLİYOGRAFYA

Vasiyyetü Ali (a.s.) li Veleđihî Muhammed b. el-Hanefiyye, Üçüncü Ahmet Kütüphanesi, No: 2375.

Ahmed Molla Muhammed, *Vasiyyetü'n-Nebî li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib ve li Ehli Beytihi ve Vasâyâ el-İmâm Ali ilâ Veleđihî'l-Hasan ve'l-Hüseyn*, Dimeşk 1426/2005.

Allâme Şeyh Ağa Bozork et-Tahrânî (1389/1969), *ez-Zerâ ilâ Tesânîfi's-Şîa*, Beyrut 1403/1982.

Atalan, Mehmet, *Şiîğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (276/889), *Ensâbü'l-Esrâf*, thk., Abdülazîz ed-Dûrî, Beyrut 1397/1978; thk., Süheyl Zekkâr, Riyad ez-Zirikî, Beyrut 1417/1996.

el-Berkî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (274/887), *Ricâl*, Tahran 1383/1963.

²⁹⁹ Krş. *Nehc*, 405.

³⁰⁰ Allah Teâlâ'nın hamdı ve hüsn ü tevffîki ile vasiyyet bitti. Bu risaleyi 719/1319 yılının Şaban ayının ilk onunda, Fakîrullah Mübârekşâh b. Kutub yazdı. Allah günahlarını bağışlasın. Allah'ın nimetlerine hamd, nebîsi Muhammed ve âline ve Müslümanlara selâm olsun. *Vasiyyet*, 28a; Krş. *Nehc*, 406.

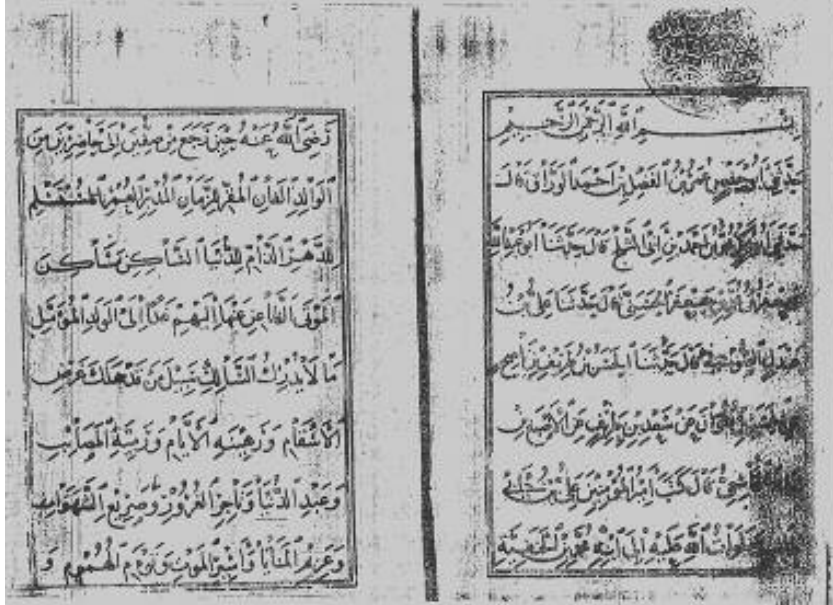
- , *el-Mehâsin*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kum 1371/1951.
- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- el-Câhiz, Ebû Osman b. Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fıkr, 1968.
- Dalkıran, Sayın, "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar", *Dinî Araştırmalar*, Ankara 2004.
- Derman, M. Uğur, "Hattat", *DİA*, İstanbul 1997.
- Ebû Ca'fer Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh (381/991), *Kitâbü'l-Hisâl*, Kum 1403/1982.
- Ebû Gâlib ez-Zürârî (368/978), *Ricâl*, 1411/1990.
- el-Erbilî, Ali b. İsâ, *Keşfü'l-Gımm*, Tebriz 1381/1961.
- Habîb, *Hatt u Hattâtân*, Kostantiniyye 1305.
- Hasan b. Muhammed (100/718), *Kitâbü'l-İrcâ*, thk., Josef Van Ess, "Das Kitâb al-İrgâ' Des Hasan b. Muhammad b. al-Hanafıyya", *Arabica*, 1974, (21/20-52).
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (463/1070), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trz.
- el-Hazzâz el-Kumî er-Râzî (400/1009), *Kifâyetü'l-Eser fî'n-Nass ale'l-Eimmeti'l-İsnâaşer*, thk., Seyyid Abdüllatîf el-Hüseyinî, Kum 1401/1980.
- el-Hillî, Ali b. Tâvûs (664/1265), *İkbâlü'l-A'mâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran 1367/1947.
- el-Hillî, İbn Mutahhar, Allâme Cemâlüddîn Hasan b. Yûsuf (726/1325), *Ricâl*, Kum 1411/1990.
- İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926) *Kitâbü'l-Fütûh*, Beyrut 1406/1986.
- İbn al-Muqaffa "Conseiller" du Calife, Charles Pellat, Paris 1976.
- İbn Asâkîr, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillâh (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk., Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Ömerî, Beyrut 1415/1995.
- İbn Dâvûd, Ebû Muhammed Takıyyüddin Hasan b. Ali el-Hillî, (707/1307) *Kitâbü'r-Ricâl*, Tahran 1383/1963.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Ebû Hamid İzzeddîn Abdülhamîd b. Hibetullah (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğ*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Necef trz.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.
- İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Mesğari Hür el-Âmilî, (1104/1693), *Tafsîlü Vesîli's-Şîa*, Kum 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., İhsân Abbâs, Beyrut 1388/1968.
- İbn Şu'be el-Harrânî (4/10 Asır), *Tuhefû'l-Ukûl an Âli'r-Rasûl*, thk., Ali Ekber el-Ğıfârî, 1404/1983.
- İbn Tâvûs, Radiyyüddîn Ebî'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed (664/1265), *Keşfü'l-Mehacce li Semrati'l-Mühce*, Necef 1370/1950.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhayy Ebu'l-Felâh (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb*, Beyrut 1988.
- el-Keşşî, Muhammed b. Amr (350/961 civan), *er-Ricâl*, Meşhed 1348/1929.
- Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *el-Usûl mine'l-Kâfî*, Tahran 1365/1945.
- Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreci İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât*, Ankara 2000.

- , "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", AÜİFD, Ankara 1998.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd, (1110/1698) *Bihârü'l-Envâr, el-Câmiatü li Düre'i Ahbârî'l-Eimmeti'l-Athâr*, Beyrut 1403/1983.
- el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1409/1988.
- , *Mürücû'z-Zeheb ve Meddinü'l-Cevher*, thk., Abdülemîr Ali Mehennâ, Beyrut 1991.
- el-Mizzî, Yûsuf b. Zekî (742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk., Beşşâr Awvâd Marûf, Beyrut 1400/1980.
- el-Muhaddis en-Nûrî (1320/1902), *Müstedrekü'l-Vesâil*, Kum 1408/1987.
- Müfîd, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (413/1022) *el-Emâlî*, Kum 1413/1992.
- Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928.
- en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed (450/1058), *Ricâlü'n-Necâşî*, thk., es-Seyyid Mûsâ eş-Şebîrî, Kum 1418/1997.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Sankaya, M. Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001.
- Salâhaddîn el-Müneccid, "Arapça Yazmaların Neşir Kaideleri", trc., Mehmet Hatipoğlu, AÜİFD, Ankara 1966.
- Seyyid Razî, Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed (406/1015) *Nehcü'l-Belâğ*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967.
- , trc., Abdulbaki Gölpınarlı İstanbul, Der Yayınları, trz.
- , trc., Bekir Işık, Vesim Taylan, Faruk Bozgöz, Ankara 1990.
- Şeyh Ali en-Nemâzî eş-Şahrûdî (1405/1984), *Müstedrek Seffinetü'l-Bihâr*, thk., Şeyh Hasan b. Ali en-Nemâzî, Kum 1419/1998.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî*, thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire trz.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1607), *Ricâlü's-Şeyh et-Tûsî*, Necef 1381/1961.
- el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ (322/933), *Duaîdû'l-Ukaylî*, thk., Abdülmutî' Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt, İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı (260/873'e Kadar)*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Varol, M. Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Kavramsal Boyut*, Yediveren Yayıncılık, Konya 2004.
- ez-Zerendî, Cemâleddîn Muhammed b. Yûsuf b. Hasan b. Muhammed el-Hanefî (750/1349), *Nazmü Düre'i's-Sâmitîn*, 1377/1985.
- Zirikî, Hayreddîn (1396/1976), *el-A'lâm, Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Dârü'l-İlm li'l-Melâîyn, Beyrut 1990.

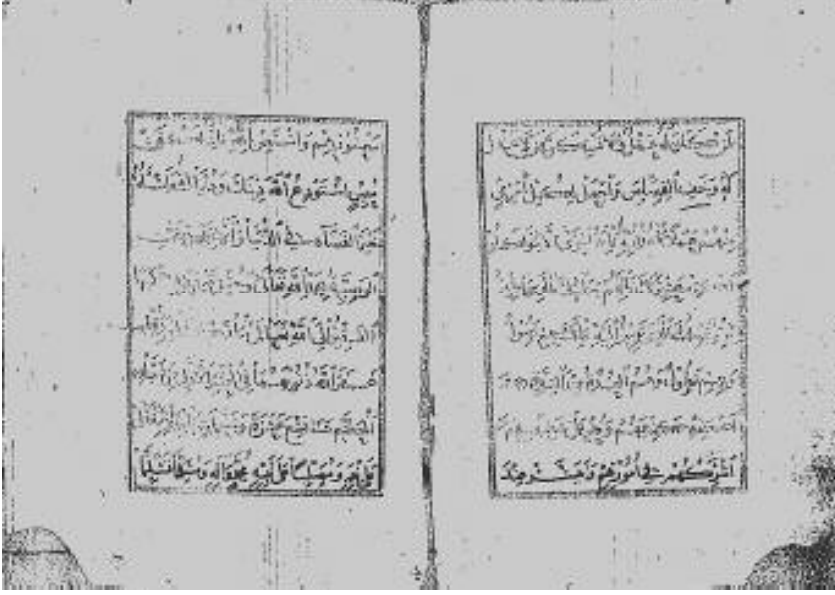
Risalenin birinci sayfası

Risalenin ikinci sayfası.

Risalenin son sayfası

ÖZET

HIZ. ALİ'NİN OğLU MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE'YE VASİYETİ

Siddik Korkmaz

Vasiyyetü Ali (a.s.) li Veleđihi Muhammed b. el-Hanefiyye Hiz. Ali'ye izafe edilen bir risaledir. Eserin bazı kısımları *Nehcü'l-Belâğâ* içerisinde *li Veleđihi Hasan* şeklinde yer almaktadır. Bu risale şayet Hiz. Hasan için yazılmış ise, Muhammed'e de yazıldığı şeklindeki başlığın iddiası muallakta kalmaktadır. Bunun aksine Muhammed için kaleme alınmış ise, *Nehcü'l-Belâğâ*'daki bölüm tahrif edilmiş demektir. Bu durum her iki ihtimalde de Şîî kaynakların sahilliği sorununı gündeme getirmektedir. Öte yandan metnin başında yer alan, Hiz. Ali'ye kadar dayandırılan senet zincirini, içinde zikredilen isimlerin birçoğu hakkında, temel kaynaklarda bilginin bulunmaması ve tanınmayan isimlerden oluşması sebebiyle doğrulamak mümkün görünmemektedir. Bunun da ötesinde, metnin başka bir senetle Hiz. Ali'ye izafesini kabul etsek bile, çoğunluğu Şîa'nın imamet iddialarını çürütecek ve onunla ilişkilendirilmesi sorunlu olan cümleler yer almaktadır. İçermiş olduğu problemlerden dolayı bu metni bir bütün olarak Hiz. Ali'ye isnat etmek zordur. Risalenin izafeti sorunu bir yana, herhangi Sünnî ya da Şîî bir Müslüman'a faydası dokunacak, hikmetli söz ve kıymetli tavsiyeleri içermektedir.

Anahtar kelimeler: Vasilik, Vasiyet, Hiz. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye, Hiz. Hasan, *Nehcü'l-Belâğâ*.

TESTAMENT OF 'ALİ TO HIS SON MUHAMMAD BIN AL-HANAFİYYAH

Vaseyyatu 'Alī, li Valadehe Muḥammad bin al-Hanafīyyah which is attributed to 'Alī is an epistle. Some parts of this epistle are contained in the *Nahj al Balaghah* as *li valadehe Hassan*. If this epistle was written for Hassan, it must be misleading to say that this epistle is also written for Muḥammad. If the epistle is written for Muḥammad, then

parts of this epistle which are also found in the *Nahj al-Balaghah* were falsified. These possibilities cause some suspicions regarding the Shi'ite texts. It does not match the list of the people who narrated 'Alī directly in the beginning of the epistle. The other reason for the suspicion is that there is no information on the basic sources about the names mentioned in the list. There are some sentences in the epistle which are difficult to associate with 'Alī and which especially refute Shi'ite arguments about Imāmah, if we assume that these sentences in the text can be attributed to him. All these possibilities make it very difficult to attribute the epistle in its entirety to 'Alī. In addition, this epistle contains many eloquent epigrams and important advices for all Muslims, both for Sunnites and Shi'ites.

Key words: Executor, executorship, testament, Hz. 'Alī, Muḥammad b. al-Hanafīyah, Hz. Hassan, *Nahj al-Balaghah*.

وصية علي عليه السلام لولده محمد بن الحنفية

وصية علي عليه السلام لولده محمد بن الحنفية هي رسالة منسوبة إلى علي بن أبي طالب. وتلك الأقسام وردت في نهج البلاغة بعبارة "لولده حسن". لو أن هذه الرسالة في عهد كتابتها وجهت إلى حسن كتابة وكأنها كتبت إلى محمد بن الحنفية لكان إضلالاً. وهذا يعني أن بعض أقسام نهج البلاغة محرف. وهذا الوضع يجلب مشكلة في الثقة ببعض المصادر الشيعية. لأن غالبية الأسماء المذكورة في السلسلة السند لا يوجد عنها أي معلومات في المصادر الرئيسية. وإذا قبلنا النسبة إلى علي وإسناد الرسالة إليه، وخاصة في فكرة الإمامة الشيعية نجد هناك جملاً تناقض هذه الفكرة. كل هذه الحقائق بكاملها في الرسالة التي درسناها تشير إلى عدم نسبتها إلى علي. علاوة على ذلك وإذا غرضنا النظر عن مشكلة النسبة إلى علي نجد في هذه الرسالة حكماً حسنة ونصاً قيماً موجهة إلى المسلم سنياً كان أم شيعياً.

الكلمات المفتاحية: الوصي، الوصية، علي بن أبي طالب، محمد بن الحنفية، حسن بن علي، نهج

البلاغة